

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕОБЛІКОВАНИХ ЛІСІВ ТА ДЕРЕВНОЇ РОСЛИННОСТІ, ЩО НЕ ВІДНЕСЕНА ДО ЛІСОВОГО ФОНДУ

Олег Сторчоус

Лейпціг, листопад 2025

About the Project “Sustainable Forestry Implementation” (SFI)

The project “Promotion of multifunctional sustainable forest management planning and implementation in Ukraine” (SFI) is a project established in the framework of the Bilateral Cooperation Program (BCP) of the Federal Ministry of Food and Agriculture of Germany (BMEL) with the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (MENR). It is a continuation of activities started in the forest sector within the German-Ukrainian Agriculture Policy Dialogue (APD) forestry component.

The Project is implemented based on an agreement between GFA Group, the general authorized executor of BMEL, and the State Forest Resources Agency of Ukraine (SFRA) since October 2021. On behalf of GFA Group, the executing agencies - Unique land use GmbH and IAK Agrar Consulting GmbH - are in charge of the implementation jointly with SFRA.

The project aims to support sustainable forest management planning in Ukraine and has a working focus on the results in the Forest Policy and National Forest Inventory.

Author

O. Storchous

Disclaimer

This paper is published with assistance of SFI but under the solely responsibility of the author O. Storchous under the umbrella of the Sustainable Forestry Implementation (SFI). The whole content, particularly views, presented results, conclusions, suggestions or recommendations mentioned therein belong to the authors and do not necessarily coincide with SFI's positions.

Contacts

Troitska Str. 22-24,
Irpin, Kyiv region
+38 (067) 964-77-02

Зміст

Вступ	2
Розділ 1. Деревна рослинність на землях сільськогосподарського призначення та необліковані ліси на інших землях: нормативно-правова база.....	5
Розділ 2. Самозалісені ділянки: нормативне регулювання.....	27
Розділ 3. Юридична відповідальність в сфері використання деревної рослинності на сільгоспземлях та в необлікованих лісах.....	42
Розділ 4. Європейський досвід правового регулювання самозалісених земель. Загальні законодавчі підходи до переводу самозалісених земель у ліси	51
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	61

Вступ

Нова лісова стратегія Європейського Союзу до 2030 року, яка передбачає посадку трьох мільярдів дерев на всій території ЄС, визначає амбітні цілі зі збільшення лісистості, відновлення деградованих земель та підвищення стійкості лісових екосистем до змін клімату. Стратегія визначає конкретні завдання щодо покриття лісами у регіонах, де показники лісистості залишаються низькими, акцентуючи увагу як на нових посадках, так і на природному самозалісенні території, що втратили сільськогосподарську або промислову функцію. Однією з ключових задач стратегії є створення значних площ лісів на всій території ЄС, зокрема на деградованих, малопродуктивних або покинутих землях.

Для України, яка прагне інтегруватися в європейський простір, ці завдання мають першочергове значення. На тлі масштабних викликів, пов'язаних із зміною клімату, військовими діями та деградацією ґрунтів, лісові екосистеми є стратегічним активом. За даними публічного звіту голови Держлісагентства за 2024 рік, Україна має значний потенціал для збільшення лісистості, зокрема за рахунок природного відновлення деревної рослинності на закинутих сільськогосподарських землях. До недавнього часу експерти оцінювали площу таких самозаліснених територій понад 500 тис. гектарів лише в регіоні Полісся.¹

Однак у квітні 2024 року, в рамках проєкту SFI були презентовані результати інвентаризації лісів України на основі даних дистанційного зондування землі, що дозволило отримати нові дані щодо стану лісових ресурсів. За результатами опрацювання матеріалів інвентаризації, проведених обстежень із 2022 по 2024 рік Держлісагентством встановлено 1 905 607 га. земель державної та комунальної власності, що за даними дистанційного зондування мали ознаки самозаліснених.² Вказану площу, яка майже дорівнює Рівненській області (2 млн. 100 тис. га.) можна назвати величезною. Зауважу, що йдеться переважно про землі комунальної та державної власності.

Точних даних про площі самозаліснених приватних угідь у ході дослідження не здобуто. Разом з тим, переважна більшість сільгоспземель в Україні перебуває у приватній власності (за даними 2025 р. - 31,1 млн. га, що належали 25 млн. громадян). Тож враховуючи велику кількість закинутих

¹ НЕОБЛІКОВАНІ ЛІСИ. Аналітична записка. Сайт: Екологія. Право. Людина. URL: <https://epl.org.ua/eco-analytics/neoblikovani-lisy-ukrayiny-analitychna-zapyska/>

² Публічний звіт Голови Держлісагентства за 2024 рік. Сайт: [forest.gov.ua](https://forest.gov.ua/agentstvo/komunikaciyi-z-gromadskistyuu/publichni-zviti-derzhlisagentstva/publichnyi-zvit-holovy-derzhavnoho-ahentstva-lisovykh-resursiv-ukrainy-za-2024-rik). <https://forest.gov.ua/agentstvo/komunikaciyi-z-gromadskistyuu/publichni-zviti-derzhlisagentstva/publichnyi-zvit-holovy-derzhavnoho-ahentstva-lisovykh-resursiv-ukrainy-za-2024-rik>

малопродуктивних земель у поліському регіоні, можна припустити, що площі самозалісених земель у приватній власності також можуть обраховуватись мільйоном гектарів.

Такий суттєвий обсяг вкритих деревинною рослинністю земель робить їх вагомим резервом для розширення лісового фонду країни. В цьому рішенні закладене підґрунтя для збереження природних екосистем, які виникли внаслідок виведення з обігу та резервування орних земель. Через військові дії Україна вже втратила та продовжує втрачати ліси, для відновлення яких знадобляться десятиріччя та розмінування яких фінансово не вигідно. За даними Рахункової палати на кінець 2022 року війною пройдено 3 млн. га. лісів³ за даними Держлісагентства станом на листопад 2025 року 1 млн га лісів залишаються тимчасово окуповані, до 500 тис. га — заміновані або забруднені вибухонебезпечними предметами, і ще 100 тис. га перебувають у зоні бойових дій.⁴ Включення до лісового фонду залісених сільгоспугідь дасть змогу заощадити сотні мільйонів публічних коштів, адже створення та догляд одного гектара лісу коштує декілька десятків тисяч гривень.

Разом із тим, практика застосування земельного та лісового законодавства України в частині самозалісених територій, а по суті – необлікованих лісів, засвідчила низку суттєвих правових проблем, пов'язаних із визначенням статусу таких земель і можливостями їх переведення до лісового фонду. Зокрема, йдеться про недосконалість правових механізмів узаконення деревної рослинності у ліси, неврегульованість процедур відчуження таких ділянок та можливість їх вирубки, а також практичну відсутність стимулів для власників земель, які могли б добровільно передавати такі ділянки до лісового фонду. В кінцевому рахунку це створює ризики для сталого управління цими територіями.

З огляду на це, вкрай актуальним є формування ефективного правового механізму легалізації самозалісених земель у ліси, який би поєднував екологічну доцільність, соціально-економічну обґрунтованість та відповідність європейським підходам. Досвід Німеччини та більшості країн ЄС свідчить, що там діють чіткі процедури класифікації таких земель, інструменти фінансового стимулювання власників, а також законодавчі гарантії збереження новоутворених лісів. Для України імплементація подібних підходів є не лише кроком до виконання міжнародних

³ Скільки лісів постраждало від війни і як швидко їх можна відновити. *Сайт: texty.org.ua.*
<https://texty.org.ua/fragments/109583/skilky-lisiv-postrazhdalo-vid-vijny-i-yak-shvydko-yih-mozhna-vidnovyty/>

⁴ Україна на COP30: деталі панельної дискусії про українські ліси. *Сайт: kmu.gov.ua.*

URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-na-sor30-detali-panelnoi-dyskusii-pro-ukrainski-lisy>

зобов'язань у сфері охорони довкілля, а й засобом для досягнення кліматичної нейтральності та збільшення лісистості території.

Дана робота присвячена аналізу правового статусу деревної рослинності, що не входить до складу лісового фонду, зокрема самосійних лісів на сільськогосподарських землях, полезахисних лісових смуг, необлікованих лісових ділянок, та інших земель вкритих деревною рослинністю. У ній розглядаються проблеми чинного нормативно-правового регулювання, судова практика, позиції контролюючих і правоохоронних органів, а також досвід держав Європейського Союзу у даній площині.

Розділ 1. Деревна рослинність на землях сільськогосподарського призначення та необліковані ліси на інших землях: нормативно-правова база

1.1 Правове визначення понять «ліс», «землі лісогосподарського призначення», «лісовий фонд» та їх співвідношення

Перш ніж аналізувати питання правового режиму деревної рослинності на землях сільськогосподарського призначення та статусу необлікованих лісів на інших категоріях земель, необхідно з'ясувати, що саме законодавець розуміє під поняттям «ліс». Визначення цього терміну має фундаментальне значення, адже від нього залежить віднесення тієї чи іншої ділянки до лісового фонду, застосування норм Лісового кодексу України, а також розмежування сфер дії лісового, земельного та природоохоронного законодавства. Саме тому чітке юридичне розуміння лісу є відправною точкою для розмежування лісових і нелісових насаджень та визначення правового режиму деревної рослинності поза межами лісового фонду.

Поняття «ліс» у наукових колах досі залишається предметом наукових дискусій. Сперечаються не лише про його визначення — чи то географічне, біологічне, чи юридичне, — а й про те, які саме ознаки є визначальними. У вітчизняній та зарубіжній правовій науці немає єдиного підходу до того, що саме слід вважати лісом. Одні дослідники розглядають ліс лише як сукупність деревних і чагарникових рослин, тобто ототожнюють його із рослинним покривом певного типу. Вони вважають, що дія лісового законодавства має поширюватися лише на відносини, пов'язані з цими видами рослин. Інші науковці, навпаки тлумачать поняття «ліс» ширше - як складну природну систему, що охоплює не лише деревно-чагарникову, а й усю іншу рослинність, яка зростає на лісових ділянках, а також пов'язані з нею природні елементи.

У «Збірнику лісових термінів щодо лісів, лісових земель, лісорозведення і лісовідновлення» (Рим, 1998), підготовленому Секретаріатом Третьої Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, зібрано понад дві тисячі різних визначень поняття «ліс». Загалом, в нормативних документах різних країн нараховується 200 визначень поняття «ліс» Усі вони відображають різні підходи до його розуміння й можуть бути згруповані у три основні категорії.

До першої категорії належать визначення, в яких ліс розглядається передусім як територія, офіційно віднесена до лісового фонду, незалежно від фактичного стану рослинності на ній. Друга категорія включає визначення, що трактують ліс як природну екосистему або частину ландшафту, де переважає деревна рослинність. Нарешті, третя категорія охоплює визначення, у яких головним критерієм визнання території лісом є її використання для ведення лісового господарства.

Відповідно до вітчизняного лісового законодавства, (ст. 1 Лісового кодексу України), лісом визнається *«тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави.»*

В контексті аналізу різних підходів до тлумачень даної дефініції, вітчизняне визначення поняття «ліс» по суті об'єднує всі три підходи.

Віднесення деревних насаджень до лісів в Україні здійснюється у встановленому земельним законодавством порядку. Нормативно-правовими засадами цього процесу є положення Лісового кодексу України, Земельного кодексу України, а також підзаконні акти, зокрема Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 848 (у редакції 2023 року), Порядок проведення національної інвентаризації лісів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 392, та Порядок проведення лісовпорядкування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02 лютого 2023 р. № 112. Визначення лісу, як типу земельних угідь надано у Додатку 4 «Перелік угідь згідно з «Класифікацією видів земельних угідь», «Порядку ведення Державного земельного кадастру, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1051 від 17.10.2012.

У сфері лісового господарства основою для віднесення певної ділянки з деревною рослинністю до лісів є матеріали лісовпорядкування — спеціальних робіт, під час яких визначаються межі лісових ділянок, їх площа, склад порід, вік насаджень та інші характеристики. Саме результати лісовпорядкування слугують офіційною підставою для внесення відомостей про ліс до державного лісового кадастру. Ділянка також може бути віднесена до лісів за наслідками робіт із землеустрою, в т.ч. – при інвентаризації земель, якщо вона покрита деревними та чагарниковими породами, що утворюють лісову екосистему. Зокрема, вже згаданий Додаток 4 до постанови Кабінету Міністрів України №1051 від 17.10.2012 визначає як підгрупу угідь 005.00 «Ліси та інші лісовкриті землі», земельні ділянки, вкриті лісовою рослинністю, що включає земельні ділянки лісові, які зайняті деревною та чагарниковою рослинністю, з повнотою насаджень в молодняках від 0.4 і більше, в інших вікових групах – від 0,3 і більше (тобто крони дерев займають рівномірно щонайменше 40 відсотків (30 відсотків) площі ділянки).

За вітчизняним законодавством, земельна ділянка відноситься до визначення «речі» та «майна» (ст. ст. 179, 190 Цивільного кодексу), а ст. 181 вказаного

Кодексу відносить ділянку до нерухомих речей. Згідно зі статтями 79 та 79¹ Земельного кодексу України, земельна ділянка є частиною земної поверхні з установленими межами, визначеним місцем розташування та правовим режимом. Вона виступає об'єктом права власності та інших речових прав, а також об'єктом цивільних правовідносин. Як нерухоме майно, земельна ділянка може бути предметом цивільно-правових угод — купівлі-продажу, оренди, застави, спадкування тощо.

Земельна ділянка вважається сформованою з моменту встановлення її меж у натурі (на місцевості), визначення площі, цільового призначення та присвоєння кадастрового номера. Саме з цього моменту вона підлягає державній реєстрації у Державному земельному кадастрі та вважається самостійним об'єктом права власності. Без такої реєстрації земельна ділянка юридично не існує як окремий об'єкт цивільного обороту.

У межах такого правового підходу ліс і деревна рослинність не є самостійним об'єктом права власності, а виступають приналежністю земельної ділянки, на якій вони розташовані у розумінні цивільного права (стаття 186 Цивільного кодексу України) і водночас невід'ємним елементом її природного складу. Право власності або користування на ліс за земельним законодавством невіддільне від права на земельну ділянку, і здійснюється в межах правового режиму цієї землі. Власник або користувач земельної ділянки володіє, користується і розпоряджається лісом як складовою частиною ділянки, дотримуючись вимог лісового, земельного та природоохоронного законодавства. Правовий статус лісу визначається не окремо, а через правовий режим цієї категорії земель, на якій він росте. Водночас, лісове законодавство України використовує поняття «лісової ділянки», як ділянки лісового фонду України з визначеними межами, виділеної відповідно до Лісового кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі. Лісові ділянки передаються у спеціальне користування лісокористувачам без вилучення земельних ділянок.

Згідно зі статтею 19 Земельного кодексу України, всі землі країни поділяються на дев'ять категорій. Однією із них є землі лісогосподарського призначення. Відповідно до статей 55 і 57 ЗКУ до цієї категорії належать земельні ділянки, вкриті лісовою рослинністю, а також ділянки без лісової рослинності, що надані та використовуються для потреб лісового господарства. Землі лісогосподарського призначення є основною категорією для лісів, на яких реалізується спеціальний правовий режим використання та охорони – для ведення лісового господарства. Проте, ліси як природні об'єкти та як окремий вид земельних угідь можуть розташовуватися й на землях інших категорій, де застосовуються норми відповідного правового режиму цих земель.

В Україні переважає державна власність на ліси. Відповідно до статті 57 Земельного кодексу України, землі лісогосподарського призначення надаються виключно у постійне користування спеціалізованим державним або комунальним лісогосподарським підприємствам для ведення лісового господарства. Зокрема, площа земель лісогосподарського призначення в Україні за даними публічного звіту Голови Держлісагентства станом на 2021 рік складала 10,4 млн. га., (17 % території країни), із яких 9,6 млн. – лісовкриті⁵. У із загальної площі категорії земель 1,2 млн. га – належить до комунальної власності. Надання цих земель здійснюється за рішенням їх власників - органів виконавчої влади (обласними державними адміністраціями) або органів місцевого самоврядування (обласних, сільських, селищних, міських рад).

Згідно частини 2 статті 3 Земельного кодексу України, земельні відносини, які виникають при використанні лісів, регулюється цим кодексом, а також нормативно-правовими актами про ліси, якщо вони не суперечать Земельному кодексу. З огляду на закріпленій пріоритет, домінуюча роль у регулюванні земельних та лісових відносин (щодо їх використання) фактично належить земельному законодавству.

Лісовий фонд, як поняття, визначає коло лісів, на які поширюється дія Лісового кодексу України, забезпечуючи застосування спеціального правового режиму охорони, використання, відтворення та обліку лісів. Вказане визначення в українському законодавстві має історичне походження із радянського права. У СРСР воно вперше введено для систематизації та централізованого управління лісами, які вважалися державною власністю. Дефініція «лісовий фонд» в подальшому була залишена в законодавстві України з метою чіткого розмежування земель, покритих лісовою рослинністю, та земель, призначених для ведення лісового господарства, від інших категорій земель та угідь. Зокрема, в лісовий фонд згідно ст. 4 ЛК України включені лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею 0,1 га, інші лісовкриті землі. Нелісові угіддя для ведення лісового господарства, не будучи лісовими ділянками, не віднесені до лісового фонду.

Крім того, поняття лісового фонду дозволяє відмежувати лісові землі від інших територій із деревною рослинністю, таких як полезахисні насадження, дерева на сільськогосподарських землях або в межах населених пунктів, для яких застосовуються норми земельного, природоохоронного чи законодавства про благоустрій населених пунктів.

⁵ Публічний звіт Голови Державного агентства лісових ресурсів України за 2021 рік. *Сайт: forest.gov.ua*.
URL: <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/publicniy-zvit-za-2021.pdf>

1.2 Деревна рослинність, що не віднесена до лісового фонду та необліковані ліси: оцінка в якості самозалісених земель

У попередньому розділі наголошено, що лісове законодавство України чітко розрізняє поняття лісу та інших деревних насаджень. Тож не вся деревна рослинність є «лісом» у правовому сенсі. Стаття 4 ЛК України вказує, що до лісового фонду не належать зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках; самозалісені ділянки у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, та самозалісені ділянки в межах охоронних зон ...

Земельний кодекс України (ст. 55) до земель лісогосподарського призначення не відносить вже згадані зелені насадження у межах населених пунктів. Вони не є лісами. Такий же статус мають окремі дерева і групи дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. До земель лісогосподарського призначення не включені полезахисні лісові смуги на землях сільськогосподарського призначення. Також із березня 2023 року із земель л/г призначення окремим законом виключені лісові насадження у межах земельних ділянок шириною 30-50 метрів уздовж лінії державного кордону України, переданих у постійне користування військовим частинам Державної прикордонної служби України для будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд.

Нижче проведено дослідження кожного із видів угідь/насаджень в контексті належності до самозалісених ділянок:

1.2.1 Зелені насадження в межах населених пунктів, що не віднесені у встановленому порядку до лісів.

Правові засади охорони зелених насаджень визначені Законом України «Про благоустрій населених пунктів». Стаття 28 цього закону присвячена охороні та утриманню зелених насаджень. Закон зобов'язує органи місцевого самоврядування вести облік зелених насаджень та забезпечувати їх утримання. Він також регулює порядок видалення насаджень, яке можливе лише за дозволом виконавчих органів місцевих рад. Вимоги до утримання, обрізування, знесення та відновлення зелених насаджень викладені у «Правила утримання зелених насаджень у населених пунктах України», затверджених наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України № 105 від 10.04.2006р. Через відносно невеликі площі зелених насаджень, останні не відіграють и суттєвого значення у залісенні території держави. При проведенні національної інвентаризації лісів із використанням ДЗЗ зелені насадження міст та великих сіл та селищ могли потенційно охоплюватись як такі, що є самозалісеними.

Важливо відмітити, що у межах населених пунктів можуть входити міські ліси, визначення яких міститься у наказі МінЖКГ № 105 від 10.04.2006р. В цілому найбільша кількість лісів у межах міст спостерігається у великих обласних центрах з історично сформованими лісопарками (Київ, Львів, Харків). Більшість таких лісів віднесені до категорії земель лісогосподарського призначення, надані у користування комунальним або державним лісогосподарським підприємствам і мають відповідний правовий режим лісів.

1.2.2 Захисні насадження лінійного типу

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 №733, яким затверджений «Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» відносить до категорії захисних лісів лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів, які включають: в т.ч. лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів).

Урядова постанова виокремлює в окрему групу захисні насадження лінійного типу, нормативно визначивши їх як штучно створені насадження лінійного типу для захисту сільськогосподарських угідь від негативного впливу природних та антропогенних факторів. (постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 №650).

Відповідно до вимог Лісового кодексу України, захисні насадження лінійного типу віднесені до лісів та включені до лісового фонду держави (ст. 4,5), але не належать до земель лісогосподарського призначення (ст. 6 ЛК України, ст. 22, 37-1, 55 ЗК України). Разом з тим, лісові насадження у разі передачі у постійне користування державним та комунальним лісогосподарським підприємствам для ведення лісового господарства потенційно можуть відноситись до вказаної категорії.

В Україні, до початку повномасштабного вторгнення росії, площа полезахисних лісових смуг (ПЗЛС) оцінювалась приблизно у 350 тисяч гектарів та близько 90 тис. водорегулюючих лісових смуг⁶. При цьому точних даних про їх кількість немає із 1996 року⁷. року. Лісосмуги наявні у кожній області, проте більшість із них розташовані на півдні: в Одеській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій областях, та частково – у центральній частині країни. За даними

⁶ Вітер Н. Ткачук О. ОЦІНКА СУЧАСНОГО АГРОБІОЛОГІЧНОГО СТАНУ ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ ЛІСОСТЕПУ ПРАВОБЕРЕЖНОГО. *Наукові доповідні НУБіП України*. 2023. № 1/107. URL: https://scireports.com.ua/web/uploads/pdf/Vol.%2020,%20No.%201,%202024_11.pdf

⁷ Годованюк А. ПОЛЕЗАХИСНІ ЛІСОСМУГИ ВЖЕ БІЛЬШ ЯК ДВАДЦЯТЬ РОКІВ САМІ ПОТРЕБУЮТЬ ЗАХИСТУ. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49 URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/30.pdf

моніторингу Держгеокадастру 2016 року, зафіксовані катастрофічні темпи їх знищення⁸.

Вторгнення агресора 24 лютого 2022 року заглибило масштаби катастрофи. У районах бойових дій, що тривають на півдні та сході країни, лісосмуги широко використовуються для облаштування позицій військ, маскуванню, створення перешкод для просування ворога, що призводить до їх масового винищення.

Крім проблеми масового знищення лісосмуг через війну, додаються виклики, пов'язані із вкрай недостатнім рівнем державної реєстрації речових прав на них, непроведенням інвентаризації, загальною слабкістю методологічного та фінансового забезпечення місцевих громад у даному питанні. Так, за результатами опитування, проведеного у 2020 році Всеукраїнською асоціацією сільських, селищних та міських рад за підтримки FAO, 95,5% об'єднаних територіальних громад мають на своїй території лісосмуги. Водночас лише 14% із них знають їх кількість і площу, а у 91,7% громад відсутня технічна документація на ці земельні ділянки. Право власності на лісосмуги зареєстровано лише у 7,1% громад, тоді як у 53,8% їх правовий статус не визначений. Більше половини опитаних громад (56,3%) не мають досвіду догляду та утримання лісосмуг⁹.

До 2018 року, землі під ПЗЛС могли відноситись до категорії земель лісогосподарського призначення. Зокрема, в окремих областях захисні лісосмуги у 2000-х роках частково передавались у постійне користування лісогосподарським підприємствам. Земельне та лісове законодавство дозволяло надавати виключно на праві постійного користування лісогосподарським підприємствам. У 2018 році до Земельного кодексу України (ч.7 ст. 37-1) внесені низка змін, відповідно до яких земельні ділянки під полежахисними лісовими смугами, які обмежують масив земель сільськогосподарського призначення, з 1 січня 2019 року не належать до земель лісогосподарського призначення. Землі під ПЗЛС після передачі державних земель за межами населених пунктів до місцевих громад остаточно опинились у комунальній власності. До квітня 2025 року ПЗЛС, що обмежують масиви земель могли передаватися у постійне користування державним або комунальним спеціалізованим підприємствам. На даний час така передача можлива лише в оренду фізичним і юридичним особам. В останньому випадку - із обов'язковим включенням до договору оренди землі умов щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функцій агролісотехнічної меліорації.

⁸В Україні шокуючими темпами знищуються полежахисні лісові смуги - результати моніторингу Держгеокадастру. *Сайт: kmu.gov.ua*. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249188848?=-print>

⁹СТВОРЕННЯ ПОЛЕЗАХИСНИХ СМУГ. Школа фермера FAO. *Сайт: ukrinform.ua*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3121879-skola-fermera-fao-stvorennja-polezahisnih-lisovih-smug.html>

Відповідно до ч.7 ст.37-1 Земельного кодексу України, земельні ділянки під полезахисними лісовими смугами, які обмежують масив земель сільськогосподарського призначення, передаються в оренду фізичним та юридичним особам з обов'язковим включенням до договору оренди землі умов щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функцій агролісотехнічної меліорації. Звертаю увагу, що у даній нормі йдеться не про всі лісосмуги, а лише про ті, які обмежують масиви земель сільськогосподарського призначення. Тож на ті лісосмуги, які розташовані вздовж доріг, річок, земель несільськогосподарського призначення, чи посеред земельної ділянки с/г призначення, вказана норма закону не поширюється.

Закону України «Про меліорацію» (статті 3, 8 Закону України «Про меліорацію»), одним із видів меліорації земель є агролісотехнічна меліорація земель. Із цією метою передбачено формування таких поліфункціональних лісомеліоративних систем, як: 1) площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, 2) лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозії. Отже, лісосмуги крім захисної та екологічної функції, є невід'ємною складовою системи меліорації земель.

Вітчизняні експерти FAO відмічають, що утримання лісосмуг є ресурсомістким завданням, яке потребує значних фінансових і людських зусиль¹⁰. Основні витрати пов'язані з регулярним доглядом, таким як очищення від сміття, боротьба з шкідниками та підтримання здорового стану рослинності. Громади також стикаються з серйозними проблемами, зокрема недостатнім фінансуванням, що критично впливає на забезпечення сталих інвестицій. Іншим важливим викликом є невизначений правовий статус лісосмуг, адже в багатьох випадках їх юридичний стан не чітко прописаний у кадастрових планах, що викликає конфлікти щодо їх використання та догляду. Крім того, логістичні труднощі, такі як відсутність необхідної техніки та персоналу, ускладнюють ефективне управління лісосмугами. Усі ці фактори разом створюють складнощі в плануванні і реалізації заходів для підтримання лісових смуг у належному стані.

Земельне законодавство фактично передбачає дві моделі утримання полезахисних смуг, після проведення їх інвентаризації та їх формування. Перша схема - це передача сформованих масивів земель лісосмуг у постійне користування державним підприємствам на праві постійного користування (дистанціям захисних лісонасаджень АТ «Укрзалізниця»), або на підставі Закону України «Про автомобільні дороги» передавалися підрозділам Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України, чи

¹⁰СТВОРЕННЯ ПОЛЕЗАХИСНИХ СМУГ. Школа фермера FAO. Сайт: ukrinform.ua. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3121879-skola-fermera-fao-stvorennja-polezahisnih-lisovih-smug.html>

комунальним, державним лісгоспам). Друга схема - передача в оренду (із умовами виконання функцій агролісомеліорації) фізичним та юридичним особам, що розташовані в масивах їх земель. Третя модель управління – розпорядження лісосмугами фермерськими господарствами, якими вони користуються або навіть утримують на правах власників.

При ідентифікації самозалісених земель у 2023-2025 р.р. зафіксовано масові випадки, коли до цієї категорії помилково відносили полезахисні лісові смуги. Причинами являлось те, що смуги залишаються несформованими земельними ділянками без кадастрових меж. Засоби дистанційного зондування Землі не дозволяли достовірно визначити їх штучне походження та відрізнити від природного самозалісення. Відповідні розбіжності виявлялись вже при натурному обстеженні ділянок, або самими місцевими радами під час розгляду подань органів лісового господарства.

Із наведених причин полезахисні лісові смуги не можуть вважатися самозалісеними землями, адже вони по-перше вже мають правовий статус лісу, по-друге є штучно створеними насадженнями, закладеними для захисту переважно сільськогосподарських угідь. На відміну від самозалісених ділянок, де деревна рослинність виросла природно, лісосмуги мають рукотворне походження. Водночас абсолютна більшість лісосмуг зараз фактично мають статус необлікованих лісів - без оформлених меж, юридичного оформлення прав власності та належного обліку. Тому важливим завданням було і залишається їх збереження, державна реєстрація та включення до системи кадастрового обліку, що забезпечить правовий захист і догляд за цими екологічно важливими насадженнями.

1.2.3 Окремі дерева та групи дерев на сільськогосподарських угіддях або присадибних ділянках

За офіційними даними, станом на 2021 рік загальна площа сільськогосподарських земель в Україні складала приблизно 42,7 мільйона гектарів, що становило близько 71% від усієї території країни.¹¹ Станом на 2019 рік близько 73% сільськогосподарських земель України були у приватній власності (31 млн га), із яких 27,7 млн га становили приватні паї.¹² Близько 4,5 млн. га. сільгосп земель на даний час перебувають в окупації, в зоні бойових дій.. Крім того, Україна є третьою в світі за площею орних земель. За 2022 -

¹¹СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН. Біла книга. 2021. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/05/Land-strategy.pdf>

¹²РИНОК ТА ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬ. Сайт: land.gov.ua. URL: <https://land.gov.ua/category/napriamy-diialnosti/rynok-ta-otsinka-zemel/>

2024р.р. площа орних земель в Україні скоротилася з 24,9 млн га у 2021 році до 21,4 млн га у 2024 році.¹³

Частиною 1 ст. 22 Земельного кодексу України визначено поняття категорії землі сільськогосподарського призначення. Ними визнають землі, надані для виробництва сільгосппродукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності тощо.

Земельний кодекс України передбачає поділ сільгоспземель за видами угідь та видами цільового призначення.

Так, за видами угідь сільгоспземлі поділяють на:

- а) **сільськогосподарські угіддя** (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, **полезахисні лісові смуги** та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Класифікація земель за угіддями наведена у Додатку 4 до Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого постановою КМУ від 17.10.2012 № 1051 — «Класифікація видів земельних угідь (КВЗУ)». **Сіножаті та пасовища належать до** включають сільгоспугідь та можуть включати рівномірно вкриті деревинною та чагарниковою рослинністю площею до 20% ділянки. Крім того, на перелогах допускається тимчасова природна рослинність, у тому числі поодинокі дерева або чагарники, але не формування лісових насаджень. Якщо деревна рослинність стає переважаючою — це вже не перелоги, а землі з іншим видом угідь.

Україна за рівнем розораності земель має третій показник у світі: орні землі займають понад половину території країни (56,8 % у 2018 р.), в той час коли в Європі середній показник становить 30-35 %. Площа деградованих ґрунтів, за експертними оцінками, перевищує 6,0- 6,5 млн га., що є колосальною цифрою. На думку більшості експертів, надмірна розораність українських земель призвела та призводить до деградації ґрунтів, втрати природних екосистем і зниження стійкості агроландшафтів. Ефективним шляхом розв'язання цієї проблеми буде як заліснення орнонепридатних, деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, так і залишення самосійних лісів, що вирости на таких ділянках. На думку окремих експертів, переведення таких ділянок із інтенсивного сільськогосподарського

¹³4,5 МЛН ГА ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ ЗАЛИШАЮТЬСЯ ПІД ОКУПАЦІЄЮ СТАНОМ НА 2024 РІК. *Сайт: superagronom.com*. 2025. URL: <https://superagronom.com/news/20270-45-mln-ga-ornih-zemel-zalishayutsya-pid-okupatsiyeyu-stanom-na-2024-rik>

використання у лісові екосистеми дозволить знизити рівень розораності до екологічно безпечних 44%.

Викладена проблема визнана на законодавчому рівні. Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», визнано, що сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного.

Разом з тим, вітчизняне законодавство містить пряме положення, про пріоритетність земель сільськогосподарського призначення. Стаття 23 Земельного кодексу України встановлює, що землі, придатні для потреб сільського господарства (крім самозалісених земель), повинні надаватися насамперед для таких цілей: 1) ведення сільського господарства; 2) ведення лісового господарства; 3) створення територій та об'єктів ПЗФ. Дані про належність земель до відповідної категорії визначається за даними державного земельного кадастру.

Як бачимо, самозалісені землі виключені з нормативної вимоги пріоритетного надання для потреб сільського господарства, оскільки вони втратили властивості, притаманні сільськогосподарським угіддям. Як вже згадувалось, ділянки, як правило, є колишніми ріллями, пасовищами чи покинутими землями, на яких природним шляхом відбулася сукцесія: заростання деревною та чагарниковою рослинністю без втручання людини. Унаслідок цього вони вже не придатні для ефективного аграрного використання без значних затрат на розкорчовування та відновлення родючості ґрунтів. Тож законодавець виключив самозалісені землі з переліку тих, що мають надаватися насамперед для ведення сільського господарства, з метою збереження природних екосистем і раціонального використання земельних ресурсів.

Землі, які не використовуються в сільськогосподарському виробництві, можуть бути потенційно залісені. До цієї категорії можна віднести деревну та чагарникову рослинність, як штучно створену (висаджену) людиною так і ту, що природно (самосівом) зростає на певній території. В останньому випадку фактично на сільгоспземлях уже існують лісові екосистеми, але юридично вони не мають статусу лісу, що унеможлиблює їх належну охорону та ведення лісового господарства.

Отже, існує низка значних прогалин та невизначеностей у правовому регулюванні використання дерев та чагарників, які розташовані за межами населених пунктів та не віднесені до лісового фонду. Таке становище вкрай ускладнює належне використання, охорону та захист зазначених об'єктів рослинного світу. Єдиним законом, який визначає їх правовий статус залишається Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р., який є застарілим, в тому числі – в контексті правового статусу самозалісених

земель, оскільки не враховує сучасних екологічних процесів і змін у землекористуванні, які відбуваються на практиці. Прийнятий ще у 1999 році, закон виходить із уявлення про рослинність переважно як про об'єкт охорони в межах певного виду угідь. Разом з тим, він не регулює питання статусу земель із ознаками самозалісених, як окремих угідь, особливості віднесення самосійних земель до категорії лісів, прав власності за заготовлену деревину внаслідок їх вирубки тощо.

Виходячи із положень ст. 5 Закону України «Про рослинний світ», відповідна деревна рослинність за межами населених пунктів, що не віднесена до лісів, є об'єктом рослинного світу. Згідно загальних норм закону, вказаний об'єкт відноситься до ресурсів місцевого значення.

Передача таких ділянок в оренду для «використання за цільовим призначенням» створює низку правових і екологічних проблем. По-перше, орендарі часто розорюють або розчищають самосійні деревні насадження для відновлення сільськогосподарського використання, що призводить до знищення природної рослинності та втрати біорізноманіття. З іншого боку, закон не містить прямих заборон для місцевих громад зберігати самосіви на сільгосп землях. Тим більше, закон прямо вимагає у власників використовувати землю за цільовим призначенням (ст. 91 ЗК України), що передбачає видалення багаторічних самосійних рослин. По-друге, законодавство не дає чіткого механізму класифікації та обліку таких земель — чи залишаються вони ріллею, чи мають бути переведені до земель лісгосподарського призначення. Це створює правову невизначеність та суттєві ризики порушення вимог земельного і природоохоронного законодавства..

1.2.4 Невитребовані паї

Одним із видів земель сільськогосподарського призначення є невитребовані паї. Це земельні частки, які раніше належали колгоспам або радгоспам і були передбачені для розпаювання серед громадян, але фактично жодна особа їх не отримала або власник не оформив право власності чи користування. Іншими словами, така земля формально поділена, але фактично не передана конкретним особам. Хоча більшість невитребованих паїв за призначенням є сільськогосподарськими угіддями, зокрема ріллею, формально вони можуть належати до будь-якої категорії угідь - лісові, пасовища, сінокоси або землі інших категорій.

Відповідно до ст.13 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» (далі – Закон №899) нерозподіленою земельною ділянкою є земельна ділянка, яка відповідно до проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) увійшла до площі земель, що підлягають розподілу, але відповідно до протоколу про розподіл земельних ділянок не була виділена власнику земельної частки (паю). Невитребованою є земельна частка (пай), на яку не

отримано документа, що посвідчує право на неї, або земельна частка (пай), право на яку посвідчено відповідно до законодавства, але яка не була виділена в натурі (на місцевості). Державна реєстрація права оренди на невитребувані (нерозподілені) земельні ділянки здійснюється без попередньої реєстрації права власності. Такі ділянки можуть передаватися в оренду за рішенням місцевої ради, але договір припиняється після реєстрації права власності. Якщо власник або його спадкоємці не оформлять право власності до 01.01.2028, земля буде передана у комунальну власність.

Станом на 2024 рік в Україні офіційно нараховувалось понад 104,4 тисячі невитребуваних земельних часток (паїв). Загальна площа таких земель, станом на 2024 рік за словами заступника міністра агрополітики оцінюється в 400 тисяч гектарів.¹⁴ Найбільша кількість невитребуваних паїв зосереджена в Житомирській, Івано-Франківській, Чернігівській, Хмельницькій та Вінницькій областях. Наприклад, у Житомирській області площа таких паїв становить понад 85 тисяч гектарів.¹⁵

Передача таких ділянок в оренду для товарного сільгоспвиробництва створює низку правових і екологічних проблем. На практиці значна частина таких ділянок (Чернігівська, Житомирська, Київська області) тривалий час не використовується для сільськогосподарського виробництва. Тож вони заросли деревною та чагарниковою рослинністю, що сформувалася природним шляхом, що знижує їхню аграрну цінність і ускладнює використання у сільському господарстві. У результаті ці землі фактично набувають ознак самосійних лісових насаджень, хоча за документами залишаються сільськогосподарськими угіддями. З іншого боку - орендарі часто розорюють або розчищають самосійні деревні насадження для відновлення сільськогосподарського використання.

Більшість згаданих областей мають високий відсоток лісистості та сприятливі лісорослинні умови. Виходячи з цього, а також враховуючи присвоєння кадастрових номерів об'єднаним ділянкам при передачі в оренду, слід обґрунтовано припустити, що певний відсоток самозалісених угідь складають саме невитребувані паї. Ними розпоряджаються органи місцевого самоврядування, як правило надаючи їх в оренду, слід обґрунтовано припустити, що певний відсоток самозалісених угідь складають саме невитребувані паї. Через фактичну відсутність власників таких земель, виділення серед них самозалісених ділянок у встановленому законом порядку унеможливлено. Згаданими землями розпоряджаються органи місцевого

¹⁴Коновалов С. СТРОК ОФОРМЛЕННЯ НЕВИТРЕБУВАНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ПАЇВ ПЛАНУЮТЬ ПРОДОВЖИТИ ДО КІНЦЯ ВОЄННОГО СТАНУ. *Сайт: zemfond.net*. 2024 URL: <https://www.zemfond.net/post/strok-oformlennia-nevytrebuyanykh-zemelnykh-paiv-planuiut-prodovzhyty-do-kintsia-voiennoho-stanu>

¹⁵ В УКРАЇНІ 391 000 ГА НЕВИТРЕБУВАНИХ ПАЇВ: ДЕ НАЙБІЛЬШЕ. *Сайт: growhow.in.ua*. 2018 URL: <https://www.growhow.in.ua/v-ukrayini-391-000-ga-nevytrebuyanyh-paiv-de-najbilshe/>

самоврядування, як правило надаючи їх в оренду навіть у залісеному вигляді. Зокрема, це може свідчити про факти фальсифікацій матеріалів землеустрою, коли землевпорядниками умисно спотворювались дані про природне залісення таких земель.

Загалом, невитребувані паї не можна розглядати як перспективну категорію земель для віднесення до самозалісених ділянок. Попри те, що частина таких земель фактично заростає деревною та чагарниковою рослинністю, вони залишаються об'єктами приватної власності з невизначеним правовим статусом, що ускладнює їх включення до лісового фонду чи віднесення до категорії самозалісених ділянок. Станом на 2025 рік термін оформлення прав на такі ділянки продовжено до 01 січня 2028 року. Тож використання цих ділянок продовжує регулюватися без оформлення прав власності, або передачі у комунальну власність, тому вони не можуть бути стабільно зараховані до лісових угідь.

1.2.5 Колишні колгоспні ліси; необліковані ліси, створені лісогосподарськими підприємствами на сільгоспземлях; землі лісогосподарського призначення, що перебувають у запасі

На початку 1990-х років, з розпадом СРСР, Україна успадкувала значний лісовий фонд, частина якого перебувала у користуванні колгоспів. Так, за результатами реформування колективних сільськогосподарських підприємств, згідно Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року № 1529/99, на базі 10 730 колишніх колективних сільськогосподарських підприємств створено 13 279 господарств нових господарських формувань (КСП, СФГ, СВК тощо).

Правовий статус цих так званих "колгоспних лісів" регулювався спочатку Лісовим кодексом Української РСР (1979), а потім — Лісовим кодексом України (1994), який приніс значні зміни. Редакція Лісового кодексу України від 08.02.2006 р. врешті повністю виключила згадку про колгоспні ліси, як окремий вид лісових насаджень, що використовуються для ведення лісового господарства. Тому юридичної долі лісових площ за колишніми колгоспами, законодавством не визначено, як і не встановлено правонаступництва. Тобто по суті «колгоспні ліси» на той час виявились «нічийними».

Площа лісів, що перебувала в користуванні новостворених сільськогосподарських підприємств склала тоді 2,8 млн га, або 26 відсотків загальної площі лісів країни. Протягом 2000–2001 років залежно від позиції обласних і районних рад створювалися комунальні чи державні підприємства, яким передавалися в постійне користування ліси державної (на той час) власності (обласні комунальні підприємства, районні комунальні підприємства, державні підприємства АПК). Частину лісів ділянок (310 тис. га), що межували з лісами

держлісгоспів, передано до відання Держкомлісгоспу України.¹⁶ При цьому частину лісів, що перебувала в користуванні колишніх КСП (колективних сільськогосподарських підприємств), не було передано в постійне користування взагалі, у результаті чого такі ліси залишились безгосподарними.

До цього часу такі «забуті» ліси, попри наявність застарілої документації із лісовпорядкування, залишаються у межах несформованих земель комунальної власності, рахуючись за видами угідь «як ліси та інші лісовкриті землі», землями запасу лісгосподарського призначення. По деяким невеликим ділянкам лісів (Полтавська, Хмельницька, Вінницька області тощо) фіксувались випадки втрати матеріалів лісовпорядкування. Із вказаних причин, такі землі відносились до земель сільськогосподарського призначення.

Отже, певна частина залісених земель, які за даними дистанційного зондування Землі (ДЗЗ) та інвентаризації мають невизначений статус, імовірно, належить до колишніх колгоспних лісів, що залишилися без належного управління. Такі ділянки доцільно розглядати як потенційні для відновлення лісового користування - тобто для належної передачі їх у постійне користування лісгосподарським підприємствам, з метою забезпечення охорони, відновлення та сталого управління цими лісами.

Також при обстеженні земель із ознаками самозалісених, почасти виявлялись площі сформованих земельних ділянок лісгосподарського призначення як державної власності так і комунальної, що перебували у запасі. Ці землі хоча і мають офіційний статус земель, що дозволяє безперешкодно їх оформити у користування для ведення лісового господарства, однак переважно із бюрократичних причин такі масиви залишаються непереданими лісгоспам.

Крім того, існує проблема земель сільськогосподарського призначення, на яких лісгосподарські підприємства у свій час створювали нові ліси. Так, у 2000-2010 роках до пріоритетом діяльності Держкомлісгоспу/Держлісагентства відносилось створення нових лісів шляхом лісорозведення на сільгоспземлях, що відносились до малопродуктивних чи деградованих. Разом з тим, чинне на той час законодавство було надзвичайно ускладнено, забюрократизовано для цілей передачі земель лісгоспам, зміни цільового призначення тощо. Перш ніж передати такі землі, зазвичай необхідно було оформити документацію із консервації таких земель шляхом залісення. Навіть до 2010 року лісгоспи мали сплачувати до бюджету чималі суми відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. З огляду на адміністративний тиск органів лісового господарства щодо виконання поставлених завдань, підпорядковані державні лісгосподарські підприємства виконували лісорозведення на ділянках,

¹⁶ Смолярчук Р. ІСТОРИЧНИЙ РОЗІТОК ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СЕЛЯНСЬКИХ ЛІСІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ. *Сайт: dspace.onua.edu.ua*. 2016. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c68cf3dd-0cf5-4e0c-943b-29fc57357228>

стосовно яких не були належним чином оформлені правовстановлюючі документи.

Через значні юридичні перешкоди, на більшості таких земель лісгоспами створювались захисні насадження без належного права користування. На сьогодні ці ділянки, опинившись на комунальних землях, також рахуються як необліковані. При проведенні ДЗЗ ідентифікувались як лісовкриті площі, тому фактично вони в першу чергу належать до передачі лісгосподарським підприємствам, що їх створювали.

1.3 Передача в оренду місцевими радами залісених сільгоспземель в оренду

Відповідно до ст. 134 Земельного кодексу України, земельні ділянки державної чи комунальної власності передаються в користування (оренду, суперфіцій, емфітевзис) окремими лотами на конкурентних засадах (на земельних торгах), крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті. Отже, в Україні оренда земель державної та комунальної власності проводиться на конкурентних засадах, згідно Закону України «Про оренду землі» та постанови Кабінету Міністрів №1013 від 22 вересня 2021 року, шляхом проведення земельних аукціонів в системі «Prozorro.Продажі».

Організатор торгів - сільська рада або державний орган - формує лот із зазначенням кадастрового номера, площі, цільового призначення та умов оренди, після чого інформація про аукціон оприлюднюється на електронному майданчику не менш як за 30 днів до проведення торгів. Учасники реєструються через авторизовані майданчики, сплачують гарантійний та реєстраційний внески, а сам аукціон проходить онлайн у три раунди підвищення ціни. Переможець підписує договір оренди в електронній формі, а результати автоматично фіксуються та оприлюднюються у відкритому доступі.

На практиці в більшості західних, північних областей країни мають місце випадки, коли в оренду через систему «Прозорро.Продажі» передаються землі сільськогосподарського призначення (за видами угідь- сіножаті, пасовища, і навіть рілля), що фактично заросли деревною та чагарниковою рослинністю і мають ознаки лісу. Це пов'язано з тим, що значна частина таких ділянок тривалий час не використовувалася за призначенням, не проходила інвентаризацію і не була переведена до відповідної категорії лісових земель.

Унаслідок цього землі, які фактично є самозалісеними, формально залишаються у складі сільськогосподарських угідь. Так, при у ході дослідження проведено вибіркове вивчення земельних ділянок, що виставлені в якості лотів на веб-сайті «Прозорро-продажі», у 2025 році. Так виявлені поодинокі факти коли сільгосподарські земельні ділянки продавались або передавались в оренду, будучи в залісеному стані.

п/п	Стислий опис лоту	Площа всього, Лісовкрита площа Чагарникова рослинність	Номер лоту	Посилання
1	2	3	4	5
1.	Передача в оренду земельної ділянки сільськогосподарського призначення, площею 20 га , що розташована за адресою Волинська область, Ковельський район, Велицька сільська рада, к/н 0722187800:03:003:2150, цільове призначення - 01.01 Для ведення товарного с/г виробництва - пасовища	Всього – 20 га.	LRE001-UA-20250814-16952 14.08.2025 р. 14:18 Орендодавець – Велицька сільська рада, Ковельського району, Волинської області	https://sale.ueex.com.ua/auction/LRE001-UA-20250926-52137
2.	Передача в оренду земельної ділянки несільськогосподарського призначення, площею 24.9977 га , що розташована за адресою Житомирська область, Березівська сільська рада (за межами села Болярка), кадастровий номер 1822080900:05:000:1387, цільове призначення - 11.02 Землі промисловості та іншого призначення	Всього – 24,9977 га.	LSE001-UA-20251018-59919 18.10.2025 р. 10:32 Орендодавець – Березівська сільська рада, Житомирського району, Житомирської області	https://sale.ueex.com.ua/auction/LSE001-UA-20251018-59919
3.	Передача в оренду земельної ділянки сільськогосподарського призначення,	Всього – 20 га. Під лісовою рослинністю – 20 га.,	LRE001-UA-20250911-73608 12.09.2025 0:39	https://sale.ueex.com.ua/auction/LRE001-

п/п	Стислий опис лоту	Площа всього, Лісовкрита площа Чагарникова рослинність	Номер лоту	Посилання
1	2	3	4	5
	площею 20 га, що розташована за адресою Тернопільська область, Тернопільський район, Нараївська сільська рада (за межами населеного пункту), кадастровий номер 6120485100:01:001:005 9, цільове призначення - 01.01 Для ведення товарного с/г виробництва - пасовища		Орендодавець – Нараївська сільська рада, Тернопільського району, Тернопільської області	UA-20250911-73608

Вказані факти свідчать про наявність ризиків законного знищення деревної рослинності на землях комунальної власності, які у встановленому законом порядку передаються в оренду землекористувачам. У результаті такі орендарі фактично отримують право на вирубку самозалісених ділянок, оскільки формально вони вважаються землями сільськогосподарського призначення, а не лісовими угіддями. Це призводить до втрати природно відновлених лісових насаджень і знижує потенціал для збільшення рівня залісення території країни.

1.4 Самосійна деревна рослинність на сільгоспземлях державної власності (проект «Земельний банк»)

17 вересня 2024 року Фондом державного майна України (ФДМУ) було офіційно презентований проєкт «Земельний банк». Проєкт передбачає, що державні землі, які раніше не використовувалися або були у неефективному постійному користуванні державних аграрних підприємств, головних управлінь Держгеокадастру, виставляються на відкриті торги з ринковими умовами оренди, для передачі їх в суборенду.

Реалізацією проєкту займається Фонд державного майна України, який отримав понад 100 тисяч гектарів державних сільськогосподарських земель для управління. Всього таких земель налічується понад 800 тис. га. Безпосереднім оператором є ТОВ «Державний земельний банк», 100 % статного капіталу якого належить до державної власності та перебуває у

підпорядкуванні Фонду державного майна України, підприємство, яке готує ділянки до торгів, проводить оцінку, оформлює документацію та організовує передачу в суборенду. Законодавчо проєкт ґрунтується на змінах до Земельного, Бюджетного та Податкового кодексів, а також до Закону «Про оренду землі», які визначили механізм передачі земель державної власності в оренду або суборенду виключно через відкриті електронні аукціони системи «Прозорро.Продажі», на строк до 14 років (для ріллі) та до 25 років (для багаторічних насаджень). У 2024 році до Бюджетного кодексу України внесено зміни, згідно з якими 90 % орендної плати за державні сільськогосподарські землі, передані в рамках проєкту, надходить до державного бюджету, а лише 10 % — до місцевих бюджетів.

Розмір орендної плати на такі ділянки визначається через електронні аукціони на платформі «Прозорро.Продажі». Стартова орендна плата за законом не може бути меншою за 12% від нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Залежно від області, стартова вартість оренди становить від 3 000 до 4 000 грн за 1 га на рік. Однак реальна орендна плата може значно перевищувати стартову, досягаючи 30 000–40 000 грн за 1 га на рік, залежно від якості ґрунтів, місцерозташування та попиту на землю.

При дослідженні ресурсу «Прозорро-продажі» щодо виставлення лотів земельних ділянок державної власності, що пропонуються до передачі в суборенду встановлено факти передачі ТОВ «Державний земельний банк» в суборенду значних площ сільгоспземель, що вкриті лісовою рослинністю.

п/п	Стислий опис лоту	Площа всього, Лісовкрита площа Чагарникова рослинність	Номер лоту, дата і час аукціону, орендар, орендодавця	Посилання
1	2	3	4	5
1.	Передача в суборенду земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної власності, строком на 14 років, площею 417.4874 га , що розташована за адресою Закарпатська область, Ужгородський район, Киблярівська	Всього – 417 га. Під лісовою рослинністю – 226 га., Під чагарниковою рослинністю – 162 га.	LRE001-UA-20251006-54530 12.11.2025 р. 11:20 Орендар – ГУ Держгеокадастру у Закарпатській області,	https://sale.ueex.com.ua/auction/LRE001-UA-20251006-54530

п/п	Стислий опис лоту	Площа всього, Лісовкрита площа Чагарникова рослинність	Номер лоту, дата і час аукціону, орендар, орендодавець	Посилання
1	2	3	4	5
	сільська рада, к/н 2124883000:10:013:002 6, цільове призначення - 01.01 Для ведення товарного с/г виробництва		Орендодавець – ТОВ «Державний земельний банк»	
2.	Передача в суборенду земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної власності строком на 14 років, площею <u>205.4548 га</u> , що розташована за адресою Закарпатська область, Ужгородський район, Киблярівська сільська рада, к/н 2124883000:10:019:003 2 , цільове призначення - 01.01 Для ведення товарного с/г виробництва	Всього – 205.4548 га. Під лісовою рослинністю – 106, 85 га.,	LRE001-UA-20251007-49278 07.10.2025 р. 11:21 Орендар – ГУ Держгеокадастру у Закарпатській області, Орендодавець – ТОВ «Державний земельний банк»	https://sale.ueex.com.ua/auction/LRE001-UA-20251007-49278
3.	Передача в суборенду земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної власності строком на 14 років, площею <u>18.7206 га</u> , що розташована за адресою Харківська	Всього – 18.7206 га. Під лісовою рослинністю - 17.10 га.	LRE001-UA-20251017-50273 17.10.2025 14:11 Орендар – ГУ Держгеокадастру у	https://sale.ueex.com.ua/auction/LRE001-UA-20251017-50273

п/п	Стислий опис лоту	Площа всього, Лісовкрита площа Чагарникова рослинність	Номер лоту, дата і час аукціону, орендар, орендодавець	Посилання
1	2	3	4	5
	область, Харківський район, Роганська селищна рада, кадастровий номер 6325158500:01:024:001 1 , цільове призначення - 01.09 Для дослідних і навчальних цілей		Харківські й області, Орендодавець – ТОВ «Державний земельний банк»	
4.	Передача в суборенду земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної власності строком на 14 років, площею <u>86.8982 га</u> , що розташована за адресою Закарпатська область, Ужгородський район, Киблярівська сільська рада, кадастровий номер 2124883000:10:015:005 9 , цільове призначення - 01.01 Для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	Всього – 86.8982 га. Під лісовою рослинністю – 48,83 га.	LRE001-UA-20251007-69747 07.10.2025 11:19 Орендар – ГУ Держгеокадастру у Закарпатській області, Орендодавець – ТОВ «Державний земельний банк»	https://sale.ueex.com.ua/auction/LRE001-UA-20251007-69747

Таким чином встановлено, що у державній власності наявний певний відсоток сільськогосподарських земель, які можуть бути віднесені до самозалісених, що надає потенційні можливості для зміни їх цільового призначення та передачі

їх в постійне користування державним лісогосподарським підприємствам для ведення лісового господарства.

Розділ 2. Самозалісені ділянки: нормативне регулювання

2.1 Законодавчі зміни стосовно самозалісених земель

Указом Президента України «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів» №228/2021 від 07.06.2021 започатковано реалізацію екологічної ініціативи «Масштабне залісення України». З цією метою Кабінету Міністрів України вказано:

- 1) розробити у двомісячний строк та внести на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо удосконалення системи охорони, захисту і відтворення лісів, у тому числі самосійних, стимулювання лісорозведення, збереження та відновлення природних екосистем;
- 2) розробити та затвердити державну цільову програму «Масштабне залісення України», спрямовану на розв'язання проблемних питань лісовпорядкування, насамперед щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 3) ужити в установленому порядку заходів в т.ч. щодо: - ідентифікації самозалісених та придатних для створення лісів земельних ділянок державної та комунальної форм власності з метою їх подальшого використання для досягнення оптимальної лісистості України;

На виконання ініціативи Президента, 20 червня 2022 року прийнято Закон України №2321-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» (далі по тексту - Закон №2321.), який набрав чинності 10 липня 2022 року. Закон доповнив частиною дванадцятою статтю 1 ЛК України поняттям «самозалісена ділянка», що означає земельну ділянку будь-якої категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) площею понад 0,5 гектара, вкрита частково чи повністю лісовою рослинністю, залісення якої відбулося природним шляхом.. Також внесені зміни і до Земельного кодексу України. Главу 11 доповнено статтею 57-1 «Самозалісені землі», якою визначений порядок віднесення земельних ділянок до самозалісених.

Так, згідно з частиною другою статті 57-1 ЗК України віднесення земельної ділянки приватної власності до самозалісеної ділянки здійснюється її власником, а щодо земельних ділянок державної та комунальної власності - органом, який здійснює розпорядження нею. Рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування щодо віднесення земельної ділянки до самозалісеної ділянки приймається за поданням відповідного територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

Враховуючи положення статей 57-1,122 ЗК України, віднесення земельної ділянки, яка є комунальною власністю територіальної громади, до самозалісеної здійснюється сільськими, селищними та міськими радами.

Рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування щодо віднесення земельної ділянки до самозалісеної ділянки приймається за поданням відповідного територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

З метою реалізації статті 57-1 ЗК України частину четверту статті 21 Закону України «Про Державний земельний кадастр» доповнено абзацом четвертим, яким передбачено, що відомості про угіддя земельної ділянки вносяться до Державного земельного кадастру на підставі заяви власника земельної ділянки або за рішенням органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, який відповідно до статті 122 Земельного кодексу України приймає рішення про передачу земельних ділянок державної чи комунальної власності у власність, - щодо зміни угідь на угіддя самозалісеної ділянки. Віднесення земельної ділянки до самозалісеної ділянки здійснюється шляхом внесення до Державного земельного кадастру відомостей про належність всіх її угідь до угідь самозалісеної ділянки. Земельна ділянка вважається самозалісеною ділянкою з дня внесення зазначених відомостей до Державного земельного кадастру (частина третя статті 57-1 ЗК України).

У підгрупах угідь Класифікації видів земельних угідь (КВЗУ) -: «005.05. Самозалісені землі», визначена можливість внесення даних, які включають самозалісені території будь-якої категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) площею понад 0,5 гектара, вкриті частково чи повністю лісовою рослинністю, залісення яких відбулося природним шляхом.

Таким чином, законодавством визначена процедура для реєстрації земельних ділянок у Державному земельному кадастрі, якою зокрема, визначається вид угідь земельних ділянок та їх цільове призначення.

Крім того, Законом № 2321 внесено відповідні доповнення і до статті 184 ЗК України, за змістом яких визначення самозалісених ділянок віднесено до змісту землеустрою. Виявлення самозалісених ділянок відповідно до частини першої статті 36 Закону України «Про землеустрій» відбувається під час проведення обстежень земель при здійсненні землеустрою. Пунктом «г» частини другої статті 36 цього Закону встановлено, що отримана в процесі обстежень інформація використовується, поряд з іншим, для прийняття органами місцевого самоврядування рішень про передачу в постійне користування державним та комунальним лісогосподарським підприємствам самозалісених ділянок тощо.

Тобто, для земельних ділянок, межі яких не визначені в натурі (на місцевості), законодавець визначив іншу процедуру, за якою орган місцевого самоврядування приймає рішення щодо віднесення земельних ділянок до

самозалісених за поданням відповідного територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства. Процедурою передбачено, що для земельних ділянок, несформованих як об'єкт цивільних прав, власнику земельної ділянки необхідно виготовити технічну документацію із землеустрою та подати її до Державного земельного кадастру для вчинення дій по реєстрації відповідної ділянки, її виду угідь та ін.

Згідно із положеннями частини п'ятої ст. 57-1 Земельного кодексу України, віднесення земельної ділянки, несформованої як об'єкт цивільних прав, а також земельної ділянки, сформованої як об'єкт цивільних прав, але відомості про яку не внесені до Державного земельного кадастру, до самозалісеної ділянки здійснюється відповідно до документації із землеустрою, на підставі якої відомості про земельну ділянку вносяться до Державного земельного кадастру для вчинення дій по реєстрації відповідної ділянки, її виду угідь та ін.

Відповідно до підпункту 1 пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону №2321, Кабінету Міністрів України вказано у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом забезпечити проведення інвентаризації самозалісених ділянок та вжити заходів із забезпечення ведення лісового господарства на таких ділянках. Проте Кабінет Міністрів України на реалізацію зазначеної функції окремого нормативно-правового акту не приймав.

Єдиним нормативним актом, який регулює питання інвентаризації земель є «Порядок інвентаризації земель», затверджений постановою Кабінету Міністрів України №476 від 05.06.2019. Пунктом 2 такого Порядку визначено, що інвентаризація земель проводиться з метою встановлення місця розташування об'єктів землеустрою, їх меж, розмірів, правового статусу, виявлення земель, що не використовуються, використовуються нерационально або не за цільовим призначенням, виявлення і консервації деградованих сільськогосподарських угідь і забруднених земель, встановлення кількісних та якісних характеристик земель, необхідних для ведення Державного земельного кадастру, виявлення та виправлення помилок у відомостях Державного земельного кадастру, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель і прийняття на їх основі відповідних рішень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Згідно п.п.6 п.1 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.09.2022р., введеного в дію Указом Президента України від 29.09.2022р. № 675/2022, Кабінет Міністрів України разом із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування зобов'язано забезпечити безумовне виконання завдань, передбачених Указом Президента України від 07.06.2021р. № 228/2021, щодо ідентифікації самозалісених та придатних для створення лісів земельних ділянок державної та комунальної форм власності

з метою їх подальшого використання для досягнення оптимальної лісистості України, віднесення земельних ділянок до самозалісених земель,

2.2 Самозалісені ділянки: висновки щодо застосування закону

Станом на 01 січня 2025 року, за даними Державного агентства лісових ресурсів України ідентифіковано 241687 земельних ділянок ймовірно вкритих лісовою рослинністю на площі 1 907 970 га. Територіальними органами Держлісагенства до органів виконавчої влади та місцевого самоврядування направлено 2 391 клопотання на 237876 ділянок ймовірно вкритих лісовою рослинністю на площі 1 897 554 га. щодо надання статусу самозалісених. Зверну увагу, що йдеться в основному про комунальні землі, та частково - державної форми власності. Подання територіальних органів Держлісагенства стосувались приватних власників. Отже, ці дані не охоплюють землі приватної власності.¹⁷

Виявлена площа ділянок - близько 2 млн га, майже дорівнює загальній площі Рівненської області (2,1 млн га). Проте йдеться про ймовірність ознак залісення, отже вони не завжди вкриті самосійною лісовою рослинністю, мають інший правовий статус. Тож ділянки не завжди можуть вважатися самозалісеними. Тож у даному контексті слід розуміти ймовірність визначення на основі наявних даних ДЗЗ лісового покриву країни та натурних обстежень, оскільки виявлені ділянки можуть опинитися в межах природно-заповідного фонду, землевпорядні документи на який не виготовлені, або бути полезахисними смугами, садами, колишніми колгоспними лісами, землями лісогосподарського призначення, віднесеними до запасу, іншими необлікованими лісами. Чи навіть бути старими цвинтарями, будівлями, фермами, водогонами, що стихійно заросли деревними породами. Додатково ускладнює завдання із обліку таких земель той факт, що великі площі самосійних лісів є несформованими. Це надає можливості органам місцевого самоврядування не відносити землі до лісовкритих і не передавати у користування лісогосподарським підприємствам згідно до вимог земельного та лісового законодавства.

За даними лісового відомства України, територіальні управління лісового господарства станом на січень 2025 року отримали від громад відмови у визнанні самозалісеними ділянок на площу понад 800 тис. га. Погоджено клопотань щодо віднесення 3268 ділянок загальною площею 54344 га. Реально передано у користування 911 самозалісених ділянок площею 10554 га. до ДП

¹⁷ СТЕНОГРАМА ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ 03.03.2025. *Сайт: komekolog.rada.gov.ua*. 2025. URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4202.html>

«Ліси України», 66 ділянок до комунальних лісгоспів та 85 ділянок до органів місцевого самоврядування.¹⁸

Підсумовуючи вимоги законодавства та практику віднесення ділянок до самозалісених, можна виділити наступні характеристики ділянок, алгоритми їх виявлення та подальшого закріплення правового статусу.

1. Самозалісені ділянки можуть бути сформованими або несформованими. Статус сформованої ділянки, згідно ст. ст. 79, 79-1 ЗК України, передбачає вже виготовлену документацію із землеустрою, реєстрацію в ДЗК та в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно тощо. Несформована ділянка потребує обов'язкового виготовлення технічної документації із землеустрою для подальшого присвоєння їй кадастрового номеру, державної реєстрації тощо.
2. Виявлення самозалісених ділянок проводиться як за результатами окремих обстежень так і при проведенні інвентаризації земель всієї площі сільської ради або окремих її ідентифікованих ділянок. За дорученням Держлісагентства, обстеження в основному проводились силами фахівців ДП «Ліси України», міжрегіональних управлінь лісового господарства та почасти – представників громад. Основною для ідентифікації стали картографічні дані програмного продукту "Геоінформаційної системи лісових ресурсів України", що розроблена ВО "Укрдержліспроект" в т.ч. для виявлення самозалісених ділянок. Відповідні дані про стан лісів отримані від ДЗЗ-інвентаризації, що реалізована в рамках проекту "Впровадження сталого лісового господарства" (SFI) протягом 2022-2023 р.р за підтримки Федерального міністерства продовольства та сільського господарства Німеччини.
3. Замовниками проекту землеустрою щодо окремих несформованих земельних ділянок комунальної власності можуть бути постійні лісокористувачі - державні або комунальні лісгосподарські підприємства, що планують в отримати їх у користування. Замовниками технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації самозалісених ділянок комунальної власності виступають відповідні місцеві ради. У такому випадку оплата за виконані землепорядні роботи здійснюється за рахунок місцевих бюджетів.
4. Мінімальна площа самозалісеної ділянки має бути не менше ніж 0,5 га.. Максимальна - законом не обмежується.
5. Ділянка може належати до будь-якої категорії земель (крім земель лісгосподарського призначення та земель природно-заповідного

¹⁸ СТЕНОГРАМА ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ 03.03.2025. *Сайт: komekolog.rada.gov.ua*. 2025. URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4202.html>

фонду). В основному такі землі відносяться до категорії сільсько-господарського призначення.

6. Очевидно, що ділянка повинна мати переважний рослинний покрив дикорослими деревами та чагарниками. Перш за все йдеться про лісові породи: дуб, ялина, сосна, смерека, ясен, модрина, граб, липа, береза, горіх тощо. Допускається наявність окремих плодкових самосійних дерев: таких як груша, яблуня, черешня тощо. Відсутні жодні заборони щодо проростання інвазійних порід: акації білої, дубу червоного, клену американського, павлонії тощо.
7. Як вже зазначалось, підгрупа 005.01 КВЗУ згідно додатку 4 до постанови КМУ від 17.10.2012 №1051, включає земельні лісові ділянки, які зайняті деревною та чагарниковою рослинністю, з повнотою насаджень в молодняках від 0,4 і більше, в інших вікових групах - від 0,3 і більше (тобто крони дерев займають рівномірно щонайменше 40 відсотків (30 відсотків) площі ділянки) до мінімальної повноти, висоти насаджень, зімкнутості крони, відсотку заповнення ділянки деревними рослинами. Разом з тим, за даними ВО «Укрдержліспроект» та Держлісагентства, при формуванні картографічної маски даних геоінформаційної системи, у ході ДЗЗ-інвентаризації, що виконана в рамках проекту «Впровадження сталого лісового господарства» (SFI), технічно застосовувались показники наявності деревної рослинності із мінімальною зімкнутістю намету деревостану понад 50%, виявленою на рівні пікселів 20x20 м, незалежно від їх правового статусу¹⁹.
8. Деревна рослинність на ділянці повинна обов'язково мати природне походження: тобто залісення має відбутися природнім шляхом. Штучне створення лісових насаджень (приміром, полезахисні смуги, колгоспні ліси тощо) повністю виключає належність до самозалісених ділянок. Наявність штучно створених садових насаджень чи плодкових дерев (яблуні, груші, горіху тощо) також виключається. Багаторічні насадження не можуть бути лісами, оскільки згідно земельного законодавства вони є самостійним видом угідь на сільгоспземлях.
9. Стосовно ділянок комунальної власності, що були обстежені та визначені, як самозалісені, територіальні органи Держлісагентства готують подання у довільній формі, що скеровують на адресу відповідного органу місцевого самоврядування, в межах якого перебуває вказана ділянка. На практиці, до подання зазвичай додаються копії актів обстежень таких ділянок та картографічні матеріали, що свідчать про лісовий покрив ідентифікованих ділянок.

¹⁹ ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЛІСІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ДИСТАНЦІЙНОГО ЗОДУВАННЯ ЗЕМЛІ. ВО «Укрдержліспроект». Сайт: nfi.lisproekt.gov.ua. UPL: <https://nfi.lisproekt.gov.ua/rs-inventory/>

10. Місцева рада згідно ст. 57-1 ЗК України повинна розглянути у розумний строк подання, що надійшло, та винести питання на пленарне засідання органу місцевого самоврядування. Тобто, рішення про віднесення або відмову у віднесенні ділянок комунальної власності до самозалісених, приймається виключно на сесіях місцевих рад. Рішення у випадку віднесення до самозалісеної приймається не стосовно зміни цільового призначення, а зміни угідь на самозалісені угіддя. Зауважу, що віднесення ділянки, що вже перебуває користуванні (приміром, в оренді для сільгоспвиробництва), здійснюється за погодженням із користувачем.
11. Затверджений проект землеустрою щодо формування земельної ділянки, відомості про угіддя ділянки, як самозалісеної вносяться до Державного земельного кадастру на підставі заяви власника бо органу місцевого самоврядування. По суті, це спрощена форма зміни цільового призначення виду угідь в межах певної категорії земель.
12. Віднесення у встановленому законом порядку земельної ділянки до самозалісеної тягне за собою обов'язок ведення лісового господарства її власником/користувачем. Відповідно, лісовласник або постійний лісокористувач повинен виконувати відповідні вимоги, обов'язки визначені Лісовим кодексом України та іншим лісовим законодавством.
13. Відповідно до концептуальних задумів закону, надання статусу самозалісених надасть можливість в першу чергу приватним власникам зберігати утворені ліси. Для комунальних власників режим угідь самозалісеної ділянки, що наданий місцевою радою по суті є перехідним, оскільки місцеві ради неуповноважені безпосередньо вести лісове господарство. Тож статус самозалісених угідь передбачає в подальшому передачу таких земель у користування постійному лісокористувачу – комунальному чи державному лісгосподарському підприємству для ведення лісового господарства.
14. Ухвалений закон №2321 зламав монополію ведення лісового господарства, яка дозволялась виключно на землях лісгосподарського призначення. Такі землі могли надаватися виключно у постійне користування державним чи комунальним лісгосподарським підприємствам. На даний час, ведення лісового господарства на «самозалісених» угіддях формально дозволяється власникам та користувачам на землях усіх категорій (крім земель ПЗФ та лісгосподарського призначення), із дотриманням вимог щодо використання такої землі за цільовим призначенням. З іншого боку, самозалісені землі також можуть бути переведені у категорію земель лісгосподарського призначення.
15. Слід констатувати, що зміст ухваленого закону по суті розрахований в першу чергу на приватних землевласників. Закон надає пряму

можливість змінити вид угідь на власній ділянці для подальшого ведення лісового господарства на ній. Натомість, місцеві ради, як утримувачі комунальних земель законом не уповноважені безпосередньо використовувати власні землі, а тому мають передавати їх у користування чи на продаж.

16. Передача самозалісених земельних ділянок може бути здійснена безпосередньо у постійне користування конкретному лісокористувачу. При чому немає значення: державне або комунальне підприємство, оскільки важливо щоб ідентифіковані ліси були передані під охорону, для ведення лісового господарства. У такому випадку користувач подає клопотання на розроблення проекту землеустрою щодо відведення в постійне користування для ведення лісового господарства і пов'язаних із ним послуг (КВЦПЗД -09.01) із зміною цільового призначення. Після розробки проекту землеустрою, відповідна місцева рада його затверджує, надаючи у користування відповідні сформовані земельні ділянки, змінюючи цільове призначення на землі лісогосподарського призначення, для ведення лісового господарства та пов'язаних із ним послуг (КВЦПЗ 09.01)

ДП «Ліси України» є найбільшим постійним лісокористувачем країни, у користуванні якого перебуває 6,6 млн. га лісів в усіх регіонах. Підприємство, крім материнської компанії має 9 невідокремлених підрозділів – територіальних філій, що діють від імені підприємства, керівники яких наділені повноваженнями укладання договорів. Станом на листопад 2025 року ДП «Ліси України» перебуває у стані реорганізації (перетворення) в акціонерне товариство «Ліси України».

В контексті виконання вимог закону, із 2023 року підприємство запустило інформаційну кампанію «FOREST RECOVERY» як формат співпраці із місцевими громадами, які погоджуються передавати самозалісені комунальні землі у користування ДП «Ліси України». ²⁰ ДП «Ліси України» декларує готовність оплати за виконання робіт із розробки проекту проекту землеустрою, що вирішує питання фінансового тягаря для місцевих рад при оформленні таких земель. Станом на вересень 2025 року, за даними Держлісагентства отримано погоджень від громад на площу близько 57 тис. га, що можна назвати відносно незначним показником у порівнянні із виявленою площею в 1 млн. 900 тис. га.

Слід звернути увагу, що не завжди збереження самозалісених земель на сільгоспземлях є доцільним та економічно обґрунтованим у розрізі регіонів України. Так, наукові дослідники Дорош О.С. та І.-О.Ю.Заступка вважають, що в громадах, де лісистість складає понад 50 % та площа лісів в яких переважає

²⁰ Смалъ В. МЕТА У НАС ОДНА – ЗБЕРЕГТИ САМОСТІЙНІ. ВО «Укрдержліспроект». Сайт: [openforest.org.ua](https://www.openforest.org.ua). URL: <https://www.openforest.org.ua/307912/>

площу сільгоспземель у понад двічі, буде доцільним уникати самозалісених земель²¹. Вказана пропозиція обґрунтовується тим, що сільгоспугіддя у таких випадках забезпечують продовольню безпеку громад та є важливими для подальшого комплексного розвитку території.

2.3 Судова практика органів прокуратури до місцевих рад щодо віднесення комунальних земель до самозалісених

У ході дослідження проведено вивчення 144 судових рішень за адміністративними позовами органів прокуратури до місцевих рад за період із січня 2024 року по вересень 2025 р (додаток №1 до звіту). Предметом більшості позовних заяв було визнання протиправними бездіяльності місцевих рад щодо нерозгляду подань МУЛМГ, зобов'язання розглянути подання щодо віднесення ділянок до самозалісених. Загальна площа ділянок, стосовно яких були заявлені позови – близько 136 тис. га. У 77 справах адміністративні суди повністю задовольнили позовні вимоги прокуратури, у 32 - задоволено частково. Повністю відмовлено судами у вимогах прокуратури по 11 позовам. Разом з тим, 15 позовів прокуратури залишені без розгляду та повернуті через формальні причини (відсутність повноважень, необґрунтування предмету позову, прокурор не довів право подавати такі позови тощо). Ще у 12 справах відсутні дані в судовому реєстрі про прийняття по ним рішення.

За наслідками узагальнення практики судів щодо розгляду подань міжрегіональних управлінь лісового господарства до місцевих громад встановлено, що більшість рад зайняли формальну або негативну позицію стосовно надання земельним ділянкам статусу самозалісених. Органи місцевого самоврядування із небажанням розглядали подання управлінь, часто з ознаками формалізму або з посиланням на відсутність повноважень, необхідних документів чи технічних можливостей. Подібну позицію вони викладали у відзивах на подані прокуратурою позови.

Наприклад, Іршанська міська рада (Житомирська обл.) не розглянула подання МУЛМГ взагалі, а також низка інших рад взагалі не надали керівникам лісових управлінь відповідей на отримані подання. Окремі громади: приміром, Дрогобицька міська рада Львівська області ухвалила рішення лише по одній ділянці, надавши їй статус самозалісеної. Тоді як щодо решти направила запити до управління про надання актів обстеження та обґрунтувань. Лубенська міська рада віднесла до самозалісених декілька самотійних ділянок із того, що пропонувалось у поданні. Болехівська міська рада (Івано-Франківська область), Потіївська сільська рада (Житомирська

²¹ Дорощ О. Застулка І.-О. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ САМОТІЙНИХ ЛІСІВ НА ЗЕМЛЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ. Збалансоване природокористування. 2022. № 3/2022. URL: <file:///C:/Users/Gamer/Downloads/266555-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-628557-1-10-20230123.pdf>

область), Білецька сільська рада (Тернопільська область) та Білозірська сільська рада Черкаської області визнали неможливим розгляд питань через відсутність координат, кадастрових номерів та чіткої ідентифікації ділянок. Разом з тим, вимоги земельного законодавства дозволяють у таких випадках сільським радам приймати рішення щодо надання дозволу на виготовлення технічної документації. Тим більш, ДП «Ліси України» протягом минулого та поточного року погоджувалось здійснювати оплату землевпорядних робіт у разі передачі ділянок в користування вказаному підприємству.

Лопатинська селищна рада (Львівська обл.) є одним із небагатьох прикладів конструктивного підходу: частину самозалісених ділянок планувалось оформити у постійне користування комунального підприємства, з урахуванням фактичного заліснення. Також Підволочиська селищна рада Тернопільської області у ході судового розгляду ухвалила позитивне рішення щодо віднесення ділянок до самозалісених. Водночас Деснянська міська рада Чернігівська області, Жмеринська міська рада Вінницької області та Сновська міська рада (Чернігівська обл.) та низка інших місцевих рад надали відверто формальні відповіді, обмежившись загальними фразами про необхідність додаткового вивчення питання на рівні комітетів, або вимагали від управлінь додаткові документи без прийняття будь-яких рішень.

Типові мотиви відмов місцевих громад та ухилень від розгляду подань управлінь лісового господарства обумовлені низкою викладених причин.

По-перше, на думку сільських рад мала місце неповнота складених подань (хоча більшість із них складалась за шаблоном): відсутність кадастрових номерів, координат, актів обстеження та картографічних матеріалів із зазначенням землевласника або цільового призначення. Такі дії можна пояснити прагненням ухилитись від прийняття рішень за отриманими поданнями.

По-друге, мали місце об'єктивні причини щодо невизначеності правового статусу окремих ділянок. Подання стосувались переважно несформованих земель державної або комунальної власності, що ускладнювало ухвалення рішень без наявності землевпорядної документації.

По-третє, з метою надання формальних відповідей місцеві ради ставили під сумнів акти обстеження управлінь. Або скаржились на те, що вони складені без участі представників громади, хоча законодавством така умова не є обов'язковою. З іншого боку, через неякісні обстеження деякі сільські ради об'єктивно встановили, що актами не підтверджено природне заліснення, тож відтак відсутні підстави віднесення ділянок до самозалісених.

По-четверте, на практиці встановлювались факти, що самозалісені ділянки стосувались земель із вже діючими договорами оренди, орендарі яких не мали бажання змінювати вид угідь, оскільки втрачали таким чином свої прибутки. Тобто, частина ідентифікованих земель перебуває у користуванні

комерційних суб'єктів, а зміна їх статусу без згоди користувача є незаконною. Як наслідок – це тягне внесення змін до укладених договорів оренди або їх розірвання.

По-п'яте, давалась взнаки незвичність правових змін щодо самозалісених земель, із якими раніше громади не стикались. Закон дозволяє місцевим радам відмовляти управлінням лісового господарства у задоволенні подань, без жодних наслідків. Єдиним засобом впливу є стягнення із місцевих рад завданої шкоди у разі вчинення незаконних рубок невстановленими особами на ділянках, що віднесені до лісів.

По-шосте, у переважній частині випадків депутатський корпус раціонально враховував економічну складову, оскільки законодавство не надає жодних економічних стимулів у разі легалізації самосівів у лісі. Зміна категорії земель призведе до зменшення надходжень від оренди та втрати контролю над ділянками, що можуть використовуватися для сільського господарства. Відтак, це зменшує розміри податків або орендної плати для громад, що надходить від орендарів. Нарешті, поширеною практикою місцевих рад були маніпулятивні або формальні відповіді: проміжні листи, відписки, посилення на «додаткове вивчення», чим фактично блокувався розгляд подань на сесіях та практикувались інші форми ухилення від прийняття рішень.

Аналіз судової практики віднесення земель до самозалісених засвідчив відсутність єдності практики щодо впровадження інституту самозалісених земель: деякі ради вважають ними лише природно заліснені ділянки, інші — будь-які зарослі чагарником території. Зауважу, що використання дистанційного зондування земель у поєднанні з даними ДЗК є наразі єдиним швидким та ефективним способом попереднього виявлення потенційних самозаліснених ділянок. Водночас результати такого аналізу мають орієнтовний характер і не можуть слугувати достатньою підставою для визначення земель як самозаліснених без проведення натурних обстежень. Саме польові обстеження забезпечують підтвердження наявності деревної та чагарникової рослинності, визначення її стану, віку та площі покриття, що є ключовими для встановлення факту самозаліснення. Лише після цього може розпочинатися процедура віднесення земель до самозаліснених.

Тому за результатами натурних перевірок частини до самозалісених помилково відносились захисні лісосмуги, сади, штучні чи багаторічні насадження, колгоспні ліси, приватні земельні ділянки, і навіть закинуті будівлі. Загалом, судова практика виявила системні проблеми діяльності місцевих громад у процедурі віднесення земель до самозалісених. Зверну увагу, що виконаний судовий аналіз ґрунтується на частині земель із ознаками самозалісених (за судовими позовами нараховано близько 136 тис. га., що складає близько 7 % від із задекларованої Держлісагентством площі ідентифікованих ділянок за яким направлені клопотання в сумі 1 млн. 960 тис. га.). Тож передача самозалісених земель потребує додаткового законо-

давчого врегулювання в першу чергу із заходами матеріального стимулювання щодо власників – місцевих громад та землекористувачів, чітких критеріїв та механізмів контролю. Також необхідно забезпечення ресурсами для проведення обстежень на місцях, щоб у подальшому зменшувати формалізм розгляд, забезпечивши захист та баланс інтересів держави та місцевих громад.

2.4 Проблеми впровадження законодавства про самозалісені ліси

За понад три роки дії Закону №2331 можна зробити певні висновки щодо його реалізації, виокремити низку правових, економічних, організаційних перешкод питаннях переведення сільськогосподарських земель із необлікованими лісами у самозалісені угіддя.

Ухвалений закон став свідченням непослідовної екологічної політики держави щодо збереження самосійних лісів

Ухвалення Закону №2321 продемонструвало непослідовність та відсутність стратегічного бачення держави у питаннях збереження деревної рослинності. Переважна більшість необлікованих лісів сьогодні розташована на землях сільськогосподарського призначення комунальної власності, які були передані територіальним громадам у межах земельної реформи 2021 року згідно із Законом № 1423-IX. На етапі, коли ці землі ще перебували у державній власності, передати самозалісені ділянки у постійне користування лісогосподарським підприємствам можна було б значно швидше та ефективніше. Натомість після передачі земель громадам застосовується передбачена законом процедура, за якої держава змушена звертатися до органів місцевого самоврядування з проханням або повернути такі землі державним підприємствам, або самостійно створювати комунальні лісогосподарські підприємства для прийняття самозалісених ділянок. Такий підхід ускладнив процес легалізації самозалісених територій та загальмував вирішення проблеми обліку та охорони новоутворених лісів в першу чергу, через небажання місцевих рад віддати ці ділянки для ведення лісового господарства.

Крім того, під час передачі земель у комунальну власність у документації із землеустрою часто фіксували їх як ріллю, хоча насправді на цих ділянках існували повноцінні необліковані ліси. Такі недостовірні відомості створили правову невизначеність щодо статусу самозалісених земель, ускладнили їхній облік і охорону та затримали передачу цих ділянок у постійне користування лісогосподарським підприємствам.

Закон надав землевласникам право, але не обов'язок відносити ділянки із самосійної рослинністю до категорії самозалісених

Законодавчі зміни не зобов'язують власників (місцеві громади та фізичні/юридичні особи) узаконювати самосіви на власних землях. Закон закріпив

право, а не обов'язок приватного власника чи органу, який розпоряджається земельними ділянками (йдеться про органи місцевого самоврядування) відносити земельні ділянки до самозалісених. Отже, місцеві громади мають право без жодних негативних правових наслідків, на власний розсуд в межах власної дискреції приймати рішення про відмову у віднесенні земель до самозалісених.

Фінансова незацікавленість місцевих рад у передачі земель та віднесенні угідь до комунальних

Основною причиною, що перешкоджає масовому розвитку самозалісених ділянок є матеріальна незацікавленість органів місцевого самоврядування та приватних власників щодо передачі власної землі на користь постійних лісокористувачів. Якщо ділянки виявляться із достатнім лісовим покривом це тягне їх потенційне віднесення до категорії лісгосподарського призначення. Подальша передача цих земель у постійне користування державному лісгосподарському підприємству (ДП «Ліси України») або певному комунальному лісгоспу змінює оподаткування таких ділянок: для лісових земель встановлений земельний податок у розмірі лише 0,1 % від нормативно-грошової оцінки площі ріллі по області. Тобто в середньому земельний податок за 1 гектар лісової землі становить 32-35 грн. У порівнянні із оподаткуванням переданих в оренду сільгоспземель, коли податковий дохід для громади із 1 га. може складати тисячі гривень, стає зрозумілим економічне небажання громад втрачати власні потенційні надходження шляхом передачі їх лісгоспам.

Ба більше, місцеві ради наголошують на тому, що щороку витрачають кошти у суми від 200 до 500 тис. грн. за закупівлю дров для опалення соціальної сфери у постійних лісокористувачів (ДП «Ліси України»), звертаючи увагу, що не отримують від лісів на території громади суттєвого зиску. Приміром, Конятинська громада Чернівецької області у відкритому листі від 26.04.2024, складеному щодо захисту прав громад на землі лісгосподарського призначення наголошує, що звичайні громадяни оплачують за 1 га. більше, ніж за землі лісів. Так, за об'єкти житлової забудови сплачують в середньому податок 900 грн. за 1 га., за особисте селянське господарство – 71,41 грн, за сінокоси – 214 грн., пасовища – 59,00 грн. Крім того, дохід від передачі в оренду земель с/г призначення із 1 га. складає 227,65 грн. Тобто, в середньому сплата громадян становить 228 грн, що є нерівноцінними із оплатою за лісові землі, отже є найменш прибутковими, ніж інші землі громади.

Із наведених фінансових причин громади не виявляють особливих намірів переводити власні землі у самозалісені, і виступають за перегляд ставок податку та рентної плати за використання лісових ресурсів, задля справедливого розподілу вигід між державним та місцевими бюджетами.

Законодавством не заборонена передача ділянок із деревною рослинністю в оренду в якості сільгоспугідь, із можливістю їх знищення

Попри об'єктивні вимоги земельного законодавства щодо використання ділянок за цільовим призначенням, такий підхід фактично стимулює зменшення потенційних лісів. Необліковані ліси здебільшого перебувають за кадастровою документацією у статусі угідь - рілля, пасовища, сіножаті, які можуть через аукціони передаватись агровиробникам в оренду для ведення товарного сільгоспвиробництва, що в свою чергу передбачає знищення ними самосійної рослинності. До того, наявні величезні ризики, що несформовані ділянки будуть передаватись громадами у приватну власність як землі сільгосппризначення. Як наслідок, такий стан перешкоджає підвищенню рівня лісистості території країни та погіршує екологічний баланс. Відсутність збалансованих правових запобіжників за таких обставин створює ризик втрати природних лісових екосистем, які могли б бути включені до державного лісового фонду в якості лісів.

Місцеві громади несуть додаткові витрати на проведення інвентаризації самозалісених земель

Закон містить доручення Кабміну провести інвентаризацію самозалісених ділянок, проте додаткового фінансування не передбачає. Окремого нормативного акту щодо обов'язків громад, процедури виконати інвентаризацію власних земель не видано. Тому, оплата за виконання землевпорядних робіт із інвентаризації (якщо такі роботи і проводяться) несформованих ділянок відбувається за рахунок місцевих громад, що обумовлює для них збитки у вигляді додаткових витрат.

Вимоги лісового законодавства як добровільний тягар для власників та користувачів самозалісених ділянок

Чинний Лісовий кодекс висуває однакові вимоги до ведення лісового господарства як для державних лісгосподарських підприємств так і для приватних осіб, незалежно від площі лісів. Виключення складають норми щодо ведення лісовпорядкування: для лісокористувачів та лісовласників, площа лісового фонду яких становить до 100 га. лісовпорядкування проводиться один раз на 20 років. Щодо інших вимог, то власників лісів станом на 2025 рік зобов'язані отримувати лісорубні квитки на проведенні усіх рубок в територіальних органах Держлісагентства на рівні із монополістом – ДП «Ліси України» та іншими лісгосподарськими підприємствами. Крім того, власники лісів зобов'язані вести комплекс лісгосподарської документації, дотримуватись практично всіх вимог закону. Отже, надання статусу земель лісгосподарського призначення, передача їх лісовласникам або постійним лісокористувачам вимагає виконання цілого комплексу заходів, змушуючи добровільно брати на себе додаткові зобов'язання, передбачені законом.

Закон містить репресивні заходи впливу у вигляді обов'язку місцевих рад відшкодувати шкоду, завдану незаконними рубками у непереданих лісах. Разом з тим, законодавством не передбачено жодного фінансового стимулювання для збереження самосійних лісів.

Є більшості європейських країн передбачені виплати власникам земель за переведення самозалісених сільгоспземель в категорію лісів у формі компенсацій неотриманого доходу від незібраних врожаїв, фінансування витрат на догляд, можливості брати участь у кліматичних проектах тощо. Попри об'єктивну обмеженість бюджетних ресурсів України, як країни що перебуває у стані війни, можливість здійснення виплат має бути закріплена на нормативному рівні. Проте наразі відсутні навіть правові норми, які б дозволяли компенсувати витрати на виконання лісовпорядкування, збитки через позбавлення можливості отримувати сільгосппродукцію тощо.

Розділ 3. Юридична відповідальність в сфері використання деревної рослинності на сільгоспземлях та в необлікованих лісах

3.1 Тривале невикористання земель сільгосппризначення як порушення земельного законодавства

Відповідно до Земельного кодексу України, усі землі поділяються на дев'ять категорій за їх основним цільовим призначенням. Такий поділ визначає правовий режим землі - тобто, для яких потреб вона може використовуватися.

Як зазначалось, у попередніх розділах, у ч. 1 ст. 22 Земельного кодексу України міститься поняття категорії землі сільськогосподарського призначення. Ними визнають землі, надані для виробництва сільгосппродукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільгосппродукції, або призначені для цих цілей. ЗК України передбачає поділ сільгоспземель за видами угідь та видами цільового призначення.

Отже, землі сільськогосподарського призначення за цільовим призначенням призначені для того, щоб вирощувати сільськогосподарські культури та здійснювати іншу допоміжну діяльність для ведення сільського господарства.

Положеннями абзаців 2, 11 частини 1 статті 35 Закону України «Про охорону земель» визначені обов'язки власники і землекористувачів/орендарів земельних ділянок дотримуватися вимог земельного та природоохоронного законодавства України; забезпечувати захист земель від пожеж, ерозії, виснаження, забруднення, засмічення, засолення, осолонцювання, підкислення, перезволоження, підтоплення, заростання бур'янами, чагарниками і дрібноліссям. Також, власники земельних ділянок згідно приписів ст.91 ЗК України власники земельних ділянок зобов'язані забезпечувати використання належних їм ділянок за цільовим призначенням.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням - це невикористання земельної ділянки, крім реалізації науково обґрунтованих проектних рішень, або фактичне використання земельної ділянки, яке не відповідає її цільовому призначенню, встановленому при передачі земельної ділянки у власність чи наданні в користування, в тому числі в оренду, а також недодержання режиму використання земельної ділянки або її частини в разі встановлення обмежень (обтяжень).

Тобто не використовуючи ділянку взагалі, власник таким чином порушує вимоги законодавства щодо її цільового використання земельної ділянки у шляхом невикористання земельної ділянки (пасивна поведінка).

Верховний Суд звертає увагу на те, що з прийняттям у 2001 році Земельного кодексу України, який набрав чинності з 01.01.2002, законодавець змінив підхід до співвідношення змісту поняття "невикористання земельної ділянки" та

"використання землі не за цільовим призначенням". При цьому поняття "невикористання земельної ділянки за призначенням" та "використання земельної ділянки не за цільовим призначенням" різні за правовою природою, останнє з яких застосовується до випадків, коли на земельній ділянці із певним цільовим призначенням здійснюється діяльність, яка виходить за межі цього цільового призначення. Використання не за цільовим призначенням передбачає дію використання, а за невикористання (бездіяльність) не передбачається позбавлення права користування. Тому за змістом приписів ст. 141 ЗК України невикористання земельної ділянки не є самостійною підставою припинення права користування нею. Подібні висновки викладено у низці постанов Верховного Суду.

Відповідно до пункту "г" частини 1 статті 211 Земельного кодексу України, громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення: невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням.

Отже, невикористання земельних ділянок сільськогосподарського призначення за цільовим призначенням тривалий термін, що призвело заростання деревною рослинністю понад 20 % (у випадку пасовищ, сіножатей, іноді – перелог) вважається порушенням земельного законодавства. Невидалення дерев на ріллі розцінюється як бездіяльність власника цієї землі. Разом з тим, це порушення не є підставою для припинення права користування земельною ділянкою. Інспектори Держгеокадастру або виконавчих органів місцевого самоврядування, що здійснюють державний контроль за дотриманням земельного законодавства у таких випадках мають видати припис власнику/землекористувачу. У разі невиконання припису (відмова від знищення лісової рослинності на с/г землях у встановлений приписом термін) винна особа притягується до адміністративної відповідальності за ст. 188-56 КУпАП.

За своєю юридичною природою дане правопорушення (невикористання земельних ділянок сільськогосподарського призначення за цільовим призначенням) носить триваючий характер. Триваюче правопорушення - це проступок, пов'язаний з тривалим, неперервним невиконанням обов'язків, передбачених законом, яке припиняється лише у випадку усунення стану, за якого об'єктивно існує цей обов'язок, виконання обов'язку відповідним суб'єктом або припиненням дії відповідної норми закону. Наведена правова позиція викладена Верховним Судом у постанові від 16.12.2020 у справі №520/109/20.

Ефективне застосування норм земельного законодавства у даній категорії справ має ґрунтуватися не на позбавленні особи права на землю, а на спонукальних заходах державного контролю – приписах, адміністративних стягненнях та контролі за усуненням порушення. У підсумку, правова позиція Верховного Суду формує важливу практику тлумачення: сам факт

заростання сільськогосподарських земель деревною рослинністю не є підставою для вилучення ділянки, але свідчить про тривале порушення, усунення якого є обов'язком власника чи користувача.

Притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які ухиляються від знищення самосійних багаторічних рослин на ділянках сільгоспвикористання, буде можливим у разі невиконання ними приписів, що винесені інспекторами державного контролю в сфері використання земель.

3.2. Вирубка деревної рослинності на сільгоспземлях та необлікованих лісів: законодавство та його застосування

Тематика вирубки дерев на землях сільськогосподарського призначення та на територіях, де ліси фактично існують, але не перебувають на обліку або не передані у користування лісгоспам, є однією із дискусійних у сфері природоресурсного права України. Відсутність чіткого правового режиму таких ділянок створює колізії між нормами земельного, лісового та екологічного законодавства, що ускладнює правозастосування в цій сфері.

Зверну увагу, що сторонні особи не можуть проводити вирубку деревної рослинності на чужих ділянках, що перебувають у приватній власності, або знаходяться в оренді як сільгоспугіддя. Касаційний Кримінальний суд Верховного Суду із цього приводу зазначив, що незаконна порубка з корисливою метою дерев і чагарників поза межами лісового фонду України (на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних, садових чи інших земельних ділянках) утворює склад кримінального правопорушення проти власності або самоправства. (Постанова ККС ВС від 29 травня 2024 року у справі № 459/2219/20). Дерева на земельній ділянці є власністю фізичних або юридичних осіб, на відміну від незаконної порубки лісу, вони включені в цивільно-правовий (господарський) обіг і в такий спосіб набули якості майна (товару з майновою вартістю), отже є предметом кримінальних правопорушень проти власності.

Разом з тим, особи що вчиняють незаконну вирубку деревної рослинності на сільгоспземлях, що не має статусу лісів не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за незаконну порубку згідно ст. 246 КК України. Система електронного обліку деревини, яка є обов'язковою для постійних лісокористувачів згідно постанови Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1142 не поширюється на облік і транспортування деревини, отриманої від вирубки деревної рослинності на сільгоспземлях, оскільки така сукупність дерев не має статусу лісів, і не перебуває у постійному користуванні лісогосподарських підприємств.

Доречно згадати, що згідно з офіційними тлумаченнями Європейської Комісії щодо Регламенту (ЄС) 2023/1115 від 31.05.2023 року про доступність на ринку Союзу та експорт з Союзу певних товарів і продуктів, пов'язаних з знелісненням та деградацією лісів (EUDR), пріоритет при визначенні лісових територій

надається супутниковим даним та фактичному стану земель, а не їх кадастровому призначенню. Тобто ділянка, яка офіційно має статус сільськогосподарської, але протягом останніх 10 років не використовувалася в сільському господарстві і на ній виріс ліс, визнається лісом. Розширено це можна тлумачити так, що сільгоспвиробники, які знищили самосійні ліси та засіяли їх сільськогосподарськими культурами, з 01 січня 2026 року не зможуть експортувати вирощену на таких ділянках агропродукцію до ЄС.

У судовій практиці наявні кілька прецедентів, відповідно до яких вирубка самосійної деревної рослинності на сільгоспземлях не визнана судами незаконною, отже не потягнула цивільно-правової відповідальності. Так, рішенням Господарського суду Житомирської області від 25.09.2024 р. у **справі №906/189/24** відмовлено у задоволенні позову керівника Коростенської окружної прокуратури в інтересах Держекоінспекції Поліського округу та Коростенської міської ради про стягнення із ТОВ «Агро-Луг» 8 313 837,29 грн. за незаконну порубку дерев на орендованих землях с/г призначення²².

Обставини справи: за результатами проведених земельних торгів між ТОВ «Агро Луг» та Коростенською міською радою укладений договір оренди землі №202 від 25.05.2021 строком на 10 років, на земельну комунальної власності із кадастровим №1822386600:09:000:0055 площею 27,2710 га., категорія – землі сільськогосподарського призначення, цільове призначення – 01.01 для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, за межами населених пунктів, в межах Коростенської ОТГ. Згідно договору, наведена ділянка не має недоліків, що мають перешкоджати її використанню. 25.01.2022 року поліцією складений протокол огляду місця події яким встановлено, що у межах ділянки, на площі 2,0 га. виявлені пні породи сосна, береза. Було зареєстровано кримінальне провадження №42022062350000021 від 27.01.2022. ТОВ «Агро луг» до Коростенської міської ради щодо наміру видалення дерев на орендованій земельній ділянці не зверталися. Територіальна громада відповідні рішення не приймала, дозволу на вирубку дерев не давала. Ухвалою слідчого судді Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 02.01.2023 (справа №279/905/22) на вказану земельну ділянку накладений арешт у межах кримінального провадження, в тому числі – заборонено здійснювати вирубку дерев і чагарників. За результатами обстеження ділянки фахівцями Держекоінспекції Поліського округу на ній встановлено 4368 пнів діаметром до 31 см.. На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 №665 нараховано прогнозовану шкоду внаслідок незаконної порубки дерев на суму 8 313 837 грн., яка і стала предметом позову прокурора.

На обґрунтування позовних вимог прокурор послався на положення ст. ст. 5, 40, 41, 68, 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного

²²СПРАВА №906/189/24. Єдиний державний реєстр судових рішень . Сайт: [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/122238990). UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122238990>

середовища» відповідно до яких підприємства зобов'язані здійснювати використання природних ресурсів із додержанням екологічних умов, а закон передбачає відшкодування завданих збитків, завданих порушенням законодавства про охорону природи. Крім того, прокурор обґрунтував стягнення вимогами ст.1 Лісового кодексу України, що усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави.

Відповідач, обґрунтовуючи відсутність складу правопорушення у власних діях послався на ст. 4 Лісового кодексу України, відповідно до якого не відносяться до лісів окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. Суд, погодившись із Відповідачем щодо неналежності ділянки до державного лісового фонду також зазначив, що прокурором не доведений факт вирубки визначеної кількості дерев.

3.3 Майнова відповідальність місцевих рад за неналежну охорону необлікованих лісів від незаконних рубок: судова практика

Змінами до земельного та лісового законодавства щодо самозалісених ділянок, друга частина статті 107 Лісового кодексу України була викладена в редакції, що передбачає обов'язок органу місцевого самоврядування відшкодувати заподіяну лісу шкоду. Доповнена норма направлена насамперед на стимулювання місцевих громад передавати належні їм ліси у постійне користування державним чи комунальним лісгосподарським підприємствам для ведення лісового господарства, щоб уникнути фінансових ризиків, пов'язаних з відповідальністю за шкоду, завдану лісам, що перебувають у їхній юрисдикції. Аналіз частини другої статті 107 ЛК України свідчить, що такий обов'язок виникає в органу місцевого самоврядування за наявності двох умов в їх сукупності: 1) якщо особи, винні у заподіянні шкоди, не встановлені, та 2) якщо ліс, якому була заподіяна шкода, знаходиться у межах території органу місцевого самоврядування.

Із кінця 2024 року впровадження оновленої редакції статті 107 Лісового кодексу України набуло практичного застосування. Прокурори та органи екологічного контролю, зокрема Державна екологічна інспекція, почали активно використовувати цю норму, подаючи позови до місцевих рад у порядку господарського судочинства з вимогою стягнути шкоду за незаконні вирубки, якщо винні особи не були встановлені. Ця практика виявилася в основному успішною на користь прокуратури та екоінспекцій. Суди, спираючись на нові положення, визнають обґрунтованість позовних вимог та зобов'язують органи місцевого самоврядування відшкодувати завдані збитки з місцевих бюджетів, що створює фінансове навантаження на громади. До речі, наведена ситуація створює парадоксальний фінансовий цикл для місцевих громад: вони змушені спочатку повністю виплатити шкоду за незаконну рубку згідно

судового рішення, якщо винних не знайдено. Потім, через Держказначейство, місцевим радам повертається 50% від цієї суми, що відповідає їхній частці у розподілі коштів за екологічні стягнення згідно з Бюджетним кодексом України (ст. ст. 29, 69-1). Інші 20 % стягнень спрямовуються до обласних бюджетів, а 30 % надходять до державного бюджету.

Загалом, запроваджене законодавство підтверджує основну мету законодавчих змін – стимулювати місцеві громади до передачі лісів у постійне користування лісогосподарським підприємствам, але не мають належного користувача.

За даними Держекоінспекції України станом на 01.01.2025 р., протягом 2022-2024 років виявлено 95 випадків незаконної рубки нествореними особами в межах території громад. По 90 випадкам проведено розрахунки шкоди на загальну суму близько 90 млн. грн, із яких громадам направлено 18 претензій та загальну суму 18 млн, із яких відшкодовано 3 млн. грн.

Так, рішенням Господарського суду Рівненської області від 27.02.2024 р. у справі №918/1356/26 відмовив у задоволенні позову Державної екологічної інспекції Поліського округу про стягнення із Рокитнівської селищної ради Сарненського району Рівненської області 2 911 939,82 грн. за незаконну порубку дерев. Проте, постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 29.05.2024 апеляційну скаргу Державної екологічної інспекції Поліського округу на рішення господарського суду Рівненської області від 27.02.2023 **у справі №918/1356/23** задоволено, ухвалено нове рішення, яким позов інспекції задоволено повністю та стягнуто всю заявлену суму шкоди. Постанова апеляційного суду залишена без змін касаційною інстанцією, який висловив правову позицію із вказаного приводу (постанова Верховного Суду від 19.09.2024р.)²³

Обставини справи: У жовтні 2023 року представниками Держекоінспекції Поліського округу спільно Рокитнівською селищною радою було обстежене насадження за межами с. Рокитне Рівненської області, де виявлена масова незаконна рубка 978 дерев сосни різних діаметрів, за що нарахована шкода у розмірі 2 млн. 911 тис. грн. Важлива деталь: насадження згідно довідки селищної ради за формою 6-зем, на підставі матеріалів лісовпорядкування 1989 року (очевидно, колишні колгоспні ліси) відносились до категорії земель лісогосподарського призначення, та перебували в запасі Рокитнівської селищної ради. Селищна рада не погоджувалась, що спірна ділянка має статус лісів. Суд, із посиланням на ст. ст. 86, 105 Лісового кодексу, ст. ст. 68, 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначив, що протиправна поведінка Відповідача - Рокитнівської селищної

²³ СПРАВА №918/1356/23. Єдиний державний реєстр судових рішень . Сайт: reyestr.court.gov.ua. UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119484032>

ради полягає в тому, що орган місцевого самоврядування не виконав свого обов'язку щодо здійснення охорони лісу від незаконних рубок, не здійснив контроль за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Тобто, Відповідач, допустивши протиправну бездіяльність у вигляді нездійснення дій, направлених на забезпечення охорони і збереження лісу від незаконних рубок на належній йому території земель лісового фонду, діяв неправомірно, що призвело до незаконного вирубування невстановленими особами дерев та спричинення шкоди лісу.

Судове рішення не містить відомостей про походження вказаної ділянки лісогосподарського призначення, яка очевидно не сформована (кадастровий номер не присвоєний), державна реєстрація речового права не проведена. Варто зауважити, що деревна рослинність на сільськогосподарських землях та на землях лісогосподарського призначення має кардинально правовий статус.

Того ж 2024 року, Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування, «Асоціація об'єднаних територіальних громад», Асоціація малих міст України виступили із пропозиціями за негайне внесення змін до ст. 107 ЛК України. В обґрунтування своєї позиції, асоціації доречно зауважили що такі виплати з місцевих бюджетів позбавляють матеріальної та фінансової основи, сприяють бездіяльності правоохоронців, збільшенню таких порушень (розшук злочинців стає формальністю), соціальної несправедливості, адже покарання несуть невинні.

У січні 2025 року, за наслідками масових звернень місцевих рад, відбулись парламентські слухання в екологічному комітеті Верховної ради. В результаті не були підтримані пропозиції асоціацій щодо змін до ст. 107 Лісового кодексу України про скасування відповідальності місцевих рад за допущені невстановленими особами незаконні рубки.

Після касаційного розгляду «прецедентного» судового рішення, органами держкоінспекції та прокуратури ініційовано низка подібних позовів. Зокрема, постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 03.07.2025 рішення Господарського суду Житомирської області від 25.04.2025 у **справі №906/944/24** скасовано. Ухвалено нове рішення, яким задоволено позов Держкоінспекції Поліського округу про стягнення із Пулинської селищної ради Житомирської області 1 797 949,87 грн завданої лісу шкоди внаслідок вчинення невстановленими особами незаконної рубки 222 дерев, що перебували у межах несформованої ділянки лісогосподарського призначення за межами села Буряківка Пулинської ОТГ²⁴.

До подібної судової практики слід віднести справу №921/288/25, у якій рішенням Господарського суду Тернопільської області від 15.09.2025 повністю

²⁴ СПРАВА №906/994/24. Єдиний державний реєстр судових рішень . Сайт: reyestr.court.gov.ua. UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128780999>

задоволений позов Бучацької окружної прокуратури до Бучацької міської ради Тернопільської області. Судом стягнуто 58 244 грн. за незаконну порубку 4 дерев граба, що вчинена у жовтні 2022 року на земельній ділянці, що вкрита лісами. В минулому ділянка належала колишньому комунальному лісогосподарському підприємству, але на дату рубки не була передана у постійне користування, знаходячись у запасі міської ради²⁵.

Крім того, вже зафіксовані випадки коли органи прокуратури з підстав недотримання вимог ч.2 ст. 107 ЛК України органами місцевого самоврядування, подають подібні господарські позови про стягнення шкоди за незаконні рубки у полезахисних смугах. Так, рішенням Господарського суду Кіровоградської області від 19 червня 2025 року у справі № 912/597/25 задоволений позов прокурора про стягнення із Великоадрусівської сільської ради Олександрійського району Кіровоградської області 468 522 грн. за незаконну вирубку 91 дерева, виявлену у жовтні 2022 року у полезахисній смузі. Зауважу, що з огляду на масовий характер незаконних рубок у ПЗАС поширення наведеної судової практики може призвести до значних стягнень із місцевих бюджетів²⁶.

З іншого боку, вже існує суперечлива судова практика за якою із органу місцевого самоврядування стягується шкода, що завдана незаконною рубкою 66 дерев на сформовані земельній ділянці сільськогосподарського призначення комунальної власності (землі запасу) площею 7.06 га., що належить Золочівської МТГ. Згідно рішення Господарського суду Львівської області від 16.09.2025 у справі № 914/1794/25 повністю задоволений позов Першого заступника керівника Золочівської окружної прокуратури Львівської області в інтересах Держекоінспекції у Львівській області та стягнуто із Золочівської міської ради Золочівського району Львівської області 185 579 грн. шкоди. Суд послався на базу даних Геоінформаційної системи управління лісовими ресурсами України за якої встановлено, що земельна ділянка комунальної власності сільськогосподарського призначення площею 7,2069 га з кадастровим номером 4621882600:24:000:0363 є самозалісеною ділянкою (землі запасу), що вказує на незаконну рубку лісу, який не наданий в користування. Із наведеною позицією суду складно погодитись, оскільки текст судового рішення не містить згадки про віднесення такої рослинності до лісу, як передбачено ст. 107 ЛК України. Очевидно, ділянка тільки носить ознаки самозалісеної, і не має офіційного статусу самозалісеної. Станом на

²⁵СПРАВА №921/288/25. Єдиний державний реєстр судових рішень . Сайт: reyestr.court.gov.ua. UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130192942>

²⁶СПРАВА №912/597/25. Єдиний державний реєстр судових рішень . Сайт: reyestr.court.gov.ua. UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128484369>

жовтень 2025 року інформація про набрання законної сили даного рішення в реєстрі відсутня.²⁷.

Слід підсумувати, що майнова відповідальність органів місцевого самоврядування за неналежну охорону лісів від незаконних рубок, за ч. 2 статті 107 Лісового кодексу України, є досить суворою. Практика засвідчила, що місцеві ради фактично несуть фінансову відповідальність за шкоду, заподіяну невстановленими особами, хоча самі вони не вчиняють таких рубок, що створює соціально-правову несправедливість. Фактично така відповідальність виконує роль своєрідного «кнута» для місцевих рад у разі непередання залісених ділянок у постійне користування лісогосподарським підприємствам. З іншого боку, відповідальність передбачена саме за незаконні рубки в межах лісів, а не на сільськогосподарських землях, що мають ознаки самозалісених. Тож частково така норма може відштовхувати від унормування самосівів у статус лісів, оскільки в такому випадку виникає ризик накладення майнових стягнень за незаконні рубки у легалізованих лісах.

Водночас, європейський досвід свідчить, що найефективнішими стимулами для створення лісів є економічні важелі, фінансові виплати та заохочення тих, хто бажає займатися лісовим господарством, а не суворі майнові відповідальності.

Слід також враховувати, що не всі постійні лісокористувачі із економічних міркувань готові приймати у користування певні категорії лісів, зокрема лісосмуги. Аналогічні проблеми виникають і щодо «нічийних» лісових територій природно-заповідного фонду, що перебувають у віданні місцевих рад і також підлягають охороні.

Тому буде доцільним пом'якшити законодавчі положення щодо майнової відповідальності місцевих рад в першу чергу - шляхом зменшення розмірів стягнень у вигляді певного відсотка від завданої шкоди. Це дозволить збалансувати інтереси держави, місцевих громад та лісокористувачів, водночас зберігаючи стимул до передачі лісів у постійне користування та дотримання правил охорони лісів. Такий підхід забезпечить більш справедливе законодавче регулювання, зменшить фінансові ризики для місцевих бюджетів і сприятиме ефективнішій охороні лісів.

²⁷ СПРАВА №914/1794/25. Єдиний державний реєстр судових рішень . Сайт: reyestr.court.gov.ua. UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130269358>

Розділ 4. Європейський досвід правового регулювання самозалісених земель. Загальні законодавчі підходи до переводу самозалісених земель у ліси

Значна частина угідь у різних регіонах України не використовується за цільовим призначенням або перебуває у стані деградації, що має загалом негативні економічні, екологічні та соціальні наслідки. Але наша країна не є винятком у проблемі занедбання сільськогосподарських земель. Подібні процеси спостерігаються і на європейському континенті, що довгі роки був осередком інтенсивного сільського господарства, зараз переживає значні зміни у землекористуванні. Деградація ґрунтів, зміна клімату, відтік населення із сільської місцевості та зміна економічної моделі призвели до того, що значні площі раніше оброблюваних земель або пасовищ стали заростати дикою деревною рослинністю. Дослідження із використанням даних дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), що проведене у 2015 році, засвідчили, що площа занедбаних сільськогосподарських земель на території Європи становила близько 128,7 млн га.

На рівні європейського законодавства закріплено підхід, за яким цільове використання земель сільськогосподарського призначення може мати не лише активний характер (спрямованим на виробництво сільськогосподарської продукції), але й пасивним. Йдеться про збереження родючості ґрунтів, підтримання екологічного балансу та відсутності інтенсивного господарського використання. Такий підхід відповідає принципам Спільної аграрної політики ЄС, яка визнає екологічну цінність «пасивного» використання земель і компенсує фермерам втрату доходів через участь у програмах охорони довкілля, збереження біорізноманіття або заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

Діючий Регламент (ЄС) № 1305/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 року «Про підтримку розвитку сільських районів Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських районів (ЄФСР) та про скасування Регламенту Ради (ЄС) № 1698/2005» передбачає фінансову підтримку розвитку сільських територій у межах спільної аграрної політики, у тому числі заходи, спрямовані на збереження природних ресурсів і підвищення екологічної стійкості агроландшафтів. Одним із ключових напрямів є підтримка створення та догляду за лісами на сільськогосподарських землях (розділ III «Розвиток лісового господарства та сталий менеджмент лісів» (Articles 21–26)..) Зокрема, Регламент передбачає компенсаційні виплати землевласникам і фермерам за переведення сільськогосподарських угідь у ліси або за утримання залісених ділянок, які були створені за підтримки ЄС. Фінансування таких заходів здійснюється через Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських районів (EAFRD) у вигляді одноразових грантів на створення лісових насаджень і щорічних платежів для покриття витрат на догляд протягом перших років після заліснення.

Значну роль у реалізації стратегічних цілей Нової лісової стратегії ЄС щодо збільшення лісистості країн ЄС відведено інтеграції природного самозалісення - процесу, коли покинуті або малопродуктивні землі природним чином відновлюються деревною рослинністю, що дозволяє економити ресурси та формує більш стійкі екосистеми.

Механізм фінансування заходів із залісення в межах Регламенту (ЄС) № 1305/2013 також реалізується через національні та регіональні програми розвитку сільських територій, які затверджуються Європейською Комісією. Кожна держава-член самостійно визначає розміри підтримки, виходячи з типу земель, вартості створення та догляду за насадженнями, а також з урахуванням втрати доходів від попереднього сільськогосподарського використання. У більшості країн ЄС фермерам виплачуються щорічні компенсаційні суми за утримання лісових насаджень протягом перших 10–12 років після створення лісу. Розмір таких виплат зазвичай становить від 100 до 300 євро на гектар на рік і спрямований на покриття витрат з догляду, захисту молодих дерев і забезпечення їх приживлення.

Особливу увагу Регламент (ЄС) № 1305/2013 приділяє добровільному характеру участі фермерів у програмах залісення, а також забезпеченню сумісності лісових насаджень із природоохоронними та кліматичними цілями. Регламент стимулює використання місцевих видів дерев і впровадження сталих методів господарювання, що поєднують сільське виробництво з охороною довкілля.

У даному розділі розглядається досвід низки європейських країн щодо вирішення проблеми занедбаних сільськогосподарських земель, зокрема механізми правового, економічного та екологічного регулювання, спрямовані на їх відновлення та ефективне використання.

Німеччина

У Німеччині правове регулювання переведення самозалісених сільськогосподарських земель у ліси базується на чіткій правовій системі, що поєднує федеральні норми з регіональними особливостями земель. Основою є Федеральний лісовий закон, який визначає поняття лісу, порядок його створення та загальні принципи управління. Водночас конкретні процедури деталізуються у лісових законах на рівні земель, що дозволяє враховувати регіональні екологічні та соціально-економічні умови. Самозалісення визнається природним процесом, однак воно саме по собі не змінює цільового призначення землі. Ділянка формально залишається сільськогосподарською доти, доки власник не подасть заяву про її переведення у категорію лісових. Ця процедура має дозвільний характер і спрямована на забезпечення збалансованого використання земель — передусім через перевірку відповідності просторовим планам, природоохоронним зонам і вимогам сталого землекористування. Держава

стимулює власників до легалізації таких ділянок через систему фінансових заохочень. У межах федеральних і земельних програм, зокрема, надаються дотації на створення й догляд за новими лісами. Крім того, у рамках спільної аграрної політики ЄС (GAK / ELER) виплачуються компенсації за переведення малопродуктивних земель у ліс, а деякі землі, як-от Баварія чи Саксонія, додатково запровадили CO₂-премії за добровільні лісові проекти.

Разом із тим законодавство містить низку обмежень: переведення заборонене на землях високої агровартості, у зонах забудови або в екосистемах, де заліснення може нашкодити природному середовищу (наприклад, на торфовищах). Самозаліснення без дозволу не вважається порушенням, проте юридично такі ділянки не набувають статусу лісу й не включаються до Forstkataster, поки не буде отримано офіційне погодження.

Загалом досвід Німеччини демонструє зразкову правову логіку: самозалісені землі визнаються потенційним ресурсом лісового фонду, але їх правовий статус як і в Україні визначається лише після адміністративного оформлення.

Подібні вимоги законодавства щодо узаконення самозаліснених земель у лісі передбачені правовою базою Австрії.

Норвегія

Вирішення проблеми деградації земель і контролю за їх використанням у Норвегії має комплексний характер і поєднує земельне та лісове законодавство. Відповідно до положень Закону про землю, кожна сільськогосподарська ділянка має використовуватися ефективно та з користю для суспільства. Якщо земля протягом тривалого часу не обробляється, перебуває в занедбаному стані або зазнала деградації, органи місцевого самоврядування Норвегії чи регіональні сільськогосподарські інспекції мають право втрутитися. Вони можуть видати письмове попередження або офіційне розпорядження власнику чи орендарю ділянки із зазначенням строку, протягом якого потрібно провести певні заходи: рекультивацію, очищення від чагарників, лісонасадження або створення захисних смуг. Якщо власник ігнорує такі вимоги, муніципалітет має право ухвалити рішення про примусову передачу ділянки в оренду іншій особі, здатній забезпечити її ефективне використання, на строк до десяти років.

Особливої уваги надається тим землям, які вже частково заросли деревною рослинністю природним шляхом. У таких випадках муніципалітет може визнати територію самозалісненою і прийняти рішення про зміну її цільового призначення із сільськогосподарського на лісове. Це рішення супроводжується внесенням відповідних змін до державного земельного кадастру. Власник отримує зобов'язання здійснювати мінімальний догляд за новоутвореними насадженнями або може подати заявку на фінансування заходів із відновлення через державний фонд екологічного фінансування (Skogfond). Фонд Skogfond є унікальним інструментом, який дозволяє

власникам лісів і земель акумулювати частину доходів від господарської діяльності на спеціальному рахунку. Кошти з цього фонду можуть використовуватися для проведення лісовідновних робіт, сприяння природному самозалісненню, захисту ґрунтів, догляду за молодими лісами та реалізації екологічних програм.

Наведена процедура визнання земель самозалісненими ґрунтується на результатах моніторингу земельного покриву, який здійснює Норвезький інститут біоекономічних досліджень. У рамках національної інвентаризації лісів інститут аналізує супутникові знімки, дані дистанційного зондування Землі та польові обстеження, щоб виявити території, де відбувається природне відновлення лісу. У разі підтвердження таких процесів органи місцевої влади приймають рішення про переведення ділянки до категорії лісових земель.

Швеція

Шведський підхід має кілька принципових відмінностей від моделей, прийнятих у країнах континентальної Європи, зокрема у Франції чи Німеччині. Тут відсутня жорстка дозвільна процедура «переведення» сільськогосподарських земель у лісові. Система базується на довірі до власника, державному моніторингу та добровільному інформуванні. Природне самозаліснення розглядається не як втрата сільськогосподарських площ, а як частина кліматичної політики держави, спрямованої на адаптацію до змін клімату, підтримання біорізноманіття та стабілізацію водного режиму. В основі цього підходу лежить принцип рівноцінності лісу та сільського господарства як форм землекористування. Законодавство не розділяє ці категорії жорстко, натомість керується фактичним станом ділянки, її екологічною функцією та доцільністю для сталого використання природних ресурсів.

Згідно зі ст. 2 Лісового закону Швеції, лісом вважається будь-яка територія, де росте деревна рослинність, здатна до сталого відновлення, площею щонайменше 0,5 гектара. Якщо така земля фактично не використовується для сільського господарства і почала заростати деревами природним шляхом, вона визнається - лісовою землею. Формальна зміна статусу в кадастрі не є обов'язковою умовою, однак власник повинен повідомити про це Лісове агентство Швеції. Процедура складається з кількох етапів. Спершу власник надсилає повідомлення до Лісового агентства про самозаліснення або про намір припинити обробіток і залишити землю під природне лісоутворення. Агентство перевіряє відповідність ділянки критеріям лісової землі та з'ясовує, чи не входить вона до зон, де заліснення заборонене (наприклад, відкриті культурні ландшафти, території Natura 2000 або пасовища, що мають історико-природоохоронне значення). Якщо зауважень немає, ділянка включається до національного фонду лісових земель і фіксується в системі інвентаризації лісів. Таким чином, у Швеції діє принцип «дефакто зміни статусу»: якщо ділянка перетворилася на ліс природним чином, вона юридично визнається лісом без потреби в окремому рішенні.

Закон також передбачає низку обмежень. Заліснення заборонене або суворо регламентоване на відкритих ландшафтах, де уряд прагне зберегти характерні для Швеції види культурного сільського простору — пасовища, луки, сінокоси. У таких випадках власники можуть отримати фінансову компенсацію за підтримання відкритого біотопу. Якщо ділянка розташована в межах природоохоронних територій, потрібен спеціальний дозвіл відповідно до положень Екологічного кодексу. В інших випадках самозаліснення вважається законним і не потребує попереднього погодження - достатньо лише повідомлення.

Для заохочення власників до природного відновлення лісів діє система фінансових стимулів. Держава через Лісове агентство надає субсидії на природне лісовідновлення, рекультивацію деградованих угідь та боротьбу з ерозією. Додатковим стимулом є можливість отримання вуглецевих кредитів у рамках кліматичних програм, які підтримують приватні ініціативи зі зниження викидів і секвестрації вуглецю. Для малих лісовласників також передбачено податкові пільги, якщо ділянка зареєстрована як лісогосподарська власність.

Фінляндія

У Фінляндії система переведення самозалісених сільськогосподарських земель у лісові досить схожа із шведською моделлю та вважається однією з найефективніших у Європі, поєднуючи гнучке правове регулювання, науковий підхід і значну державну підтримку власників. Основу системи становлять Лісовий закон 1996 р. та Закон про використання земель і забудову 1999 р., які діють у взаємозв'язку з аграрним законодавством. Згідно з ними, природне заліснення не вважається порушенням цільового призначення, а розглядається як природний процес, що має економічну, кліматичну та екологічну цінність. У Фінляндії "лісом" визнається будь-яка територія, придатна для сталого вирощування деревини, навіть якщо вона раніше використовувалася під агровиробництво.

Процедура зміни категорії земель відбувається просто і без надмірної бюрократії. Спочатку місцевий центр охорони довкілля, економіки та інфраструктури оцінює фактичний стан ділянки: чи припинено культивування понад 10 років, чи є природне деревне відновлення з покриттям щонайменше 30%, і чи немає обмежень екологічного чи законодавства та закону про культурну спадщину. Якщо умови виконані, ділянка перекласифіковується із сільгосппризначення у лісові землі у Національному земельному кадастрі, після чого реєструється у Фінському лісовому центрі. Від цього моменту вона підпадає під дію лісового законодавства та стає частиною національного лісового фонду, а власник набуває прав і обов'язків, передбачених для лісогосподарських користувачів.

Держава активно стимулює власників здійснювати заліснення занедбаних земель. Через програму «Kemera» держава компенсує до 70% витрат на

створення або догляд за новими лісами, а з 2024 року її замінює новий механізм МЕТКА (2024–2030), який орієнтований на екологічні вигоди — підвищення поглинання CO₂, створення буферних лісосмуг і захист біорізноманіття. Додатково передбачені податкові пільги, гранти за догляд за молодими лісами та можливість участі в схемах вуглецевих кредитів, адміністрованих Лісовим центром. Такий підхід дозволив Фінляндії не лише скоротити площі занедбаних аграрних земель, а й збільшити лісовий покрив до понад 75% території країни.

Румунія

У Румунії питання переведення сільськогосподарських земель, що заросли деревною рослинністю, у категорію лісових регулюється Лісовим кодексом №46/2008, Законом про земельний фонд №18/1991 та Постановою уряду №264/1999 «Про заліснення сільськогосподарських земель». Вони визначають процедуру зміни цільового призначення, права та обов'язки власників і умови державної підтримки. Чинний Лісовий кодекс Румунії поділяє всю лісову рослинність на дві великі категорії: національний лісовий фонд та лісова рослинність поза межами лісового фонду. Відповідно до Національної лісової стратегії, держава прагне збільшити площу лісів на 5%, розглядаючи заліснення як інструмент боротьби з кліматичними змінами, деградацією ґрунтів і ерозією. Для стимулювання цього процесу запроваджено фінансові стимули — гранти, компенсації за посадку, втрату доходу та податкові пільги, що робить заліснення економічно вигідним як для фермерів, так і для муніципалітетів.

Процедура переведення самозалісених земель у лісовий фонд є чітко регламентованою. Власник або громада подає заяву до Окружного агентства лісового господарства, яке здійснює технічну оцінку ділянки за критеріями: наявність природного відновлення дерев, площа не менше 0,5 га, відсутність обробітку землі протягом останніх років та відповідність просторовому плануванню. Закон також обмежує переведення високопродуктивних земель в ліси. Після перевірки ухвалюється рішення про зміну категорії землі, яке вноситься до земельного кадастру. З цього моменту ділянка набуває статусу лісової та підпадає під дію Лісового кодексу — з відповідними вимогами щодо охорони, догляду, рубок і звітності. Окремі проєкти, що стосуються ділянок у межах природоохоронних територій або мережі Natura 2000, додатково узгоджуються з екологічними органами влади.

Цікаво, що охорону самозалісених земель може здійснювати Національна адміністрація лісів Румунії (Ромсільва) – суб'єкт господарювання державних лісів площею 3,13 млн. га., що складає 49 % всіх державних лісів. із комерційним мандатом, який надає послуги охорони близько 1 млн. га.. лісів іншого підпорядкування.

Важливою особливістю румунського досвіду переведення земель у лісові є поєднання фінансових інструментів. Держава компенсує втрату доходу від

сільськогосподарського використання протягом 12 років, надає гранти на посадку й догляд за лісом, а також підтримує заліснення через програми FEADER та Фонд відновлення і стійкості ЄС, про який вже задувалосьь.

Франція

У Франції проблема самозаліснення сільськогосподарських земель має як екологічне, так і правове значення. За офіційними даними Міністерства довкілля Франції, станом на 2023 рік близько 2,5 мільйона гектарів земель залишаються без обробітку, що становить майже 10% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Значна частина цих територій поступово заростає деревною і чагарниковою рослинністю, формуючи нові природні лісові екосистеми. Правовий статус таких ділянок визначається кадастром і місцевими планами просторового планування, які встановлюють, чи належить земля до категорії *agricole*, *naturelle* або *forestière*. Як і в Україні, навіть якщо ділянка фактично заросла, юридично вона залишає статус сільськогосподарської землі, доки не пройде процедуру зміни цільового призначення. Будь-які дії щодо заліснення або розорювання регулюються Лісовим кодексом і потребують подання декларації або отримання дозволу відповідно до масштабу проєкту.

Ключову роль у врегулюванні статусу самозаліснених земель відіграє унікальна французька інституція SAFER (*Société d'Aménagement Foncier et d'Établissement Rural*), яка має право преференційної купівлі сільськогосподарських ділянок. SAFER може викупити землю, що вибула з обробітку, і передати її для потреб аграрної політики, рекультивациі, заліснення або місцевим громадам. Для власників, які бажають офіційно перевести ділянку у лісові землі, існує стандартна процедура: подається заява CERFA на так зване «перше заліснення», після чого регіональна адміністрація оцінює проєкт і надає погодження або відмову. Якщо проєкт відповідає екологічним і просторовим вимогам, ділянка реєструється в кадастрі як лісова.

Держава активно стимулює добровільне заліснення через економічні інструменти. Одним із ключових є національна схема сертифікації вуглецю Label Bas-Carbone, яка дозволяє власникам ділянок отримувати вуглецеві кредити за створення нових лісів і продавати їх інвесторам. Додатково передбачено податкові пільги та державні субсидії на створення та управління лісовими насадженнями. Такі програми спрямовані на стимулювання сталого використання земель, підвищення вуглецевого потенціалу територій та підтримку біорізноманіття.

Іспанія

В Іспанії земельні питання регулюються на рівній автономних спільнот (країна має адміністрацій із 17 автономій, 2 міст зі спецстатусом, в свою чергу автономії поділені на 50 провінцій (аналог українських областей)). Проте базові принципи земельних відносин визначаються на державному рівні,

насамперед у Законі про ліси, Законі про сталий розвиток сільських територій) та Закон про клімат і енергетичний перехід. Усі вони визнають природне заліснення та відновлення лісів як суспільно корисну діяльність, що сприяє боротьбі з ерозією, опустелюванням та зміною клімату. Фактичне заростання ділянки деревами може автоматично надати статусу лісу, проте потребує офіційного закріплення в кадастрі шляхом адміністративного оформлення.

Процедура переведення залісної землі у ліс передбачає низку етапів: подання власником або громадою заяви до відповідного органу автономії із технічним звітом, картами та кадастровими даними; перевірку стану рослинності, охоронних режимів та сумісності з місцевим планом землекористування; офіційне внесення змін у земельний кадастр, державну реєстрацію та підготовку простого плану управління лісами для ділянок понад 25 га.

Для стимулювання заліснення держава та автономії надають фінансову підтримку: національні програми із виплатами до 20 років за втрату сільгоспдоходу та одноразовою компенсацією за посадку дерев; пільгове оподаткування зареєстрованих "montes protectores"; можливість продажу вуглецевих кредитів у рамках Proyecto Clima та підтримка агролісів за умови сумісності з охороною деревного покриву. Водночас існують юридичні обмеження: земля в зоні пріоритетного використання для сільського господарства потребує дозволу автономного міністерства сільського господарства; заборонено заліснювати незаконно вирубані ділянки. Крім того, на територіях Natura 2000 заліснення потребує проведення оцінки впливу на довкілля.

Велика Британія

У Великій Британії питання переведення самозалісених сільськогосподарських земель у категорію лісових регулюється системою законів та програм, що поєднують національне законодавство з програмами підтримки лісокористування та охорони навколишнього середовища. Самозалісені сільськогосподарські угіддя, які втратили продуктивність і заросли деревною рослинністю, визнаються потенційними лісовими територіями. Важливо, що самовільне заростання деревами не надає автоматичного статусу лісу, і для легалізації такої ділянки потрібне офіційне погодження компетентного органу. Регіональні органи Королівства оцінюють ділянку за низкою критеріїв: наявність деревної рослинності, її щільність і види, історію використання землі, відсутність активного сільськогосподарського обробітку протягом останніх років, а також екологічну та кліматичну доцільність переведення.

Процедура переведення передбачає, що власник або орган місцевого самоврядування подає заявку на створення лісу, надаючи інформацію про площу, тип ґрунтів, види дерев і очікувану екологічну користь. Після експертної

оцінки ухвалюється рішення про включення ділянки до реєстру лісових земель. З моменту внесення ділянка отримує юридичний статус лісу і підпадає під дію лісового законодавства, що передбачає обов'язки щодо охорони дерев, ведення догляду за молодим лісом, облік рубок та дотримання принципів сталого лісокористування.

Як і більшість лісистих країн Європи, Великобританія застосовує широку систему стимулів для власників земель, які погоджуються на переведення самозалісених угідь у ліси. До них належать: одноразові гранти на посадку дерев, компенсації за втрату сільськогосподарського доходу, технічна підтримка протягом кількох років після посадки та податкові пільги. Частина фінансування здійснюється через державні програми та кошти ЄС у рамках політики сільського розвитку, а також через програми кліматичної політики, що стимулюють секвестрацію вуглецю та відновлення природних екосистем. Крім того, власники можуть отримувати вигоду від участі у проектах екологічних сервісів (*Ecosystem Services*), що включають підтримку біорізноманіття, захист водних ресурсів та створення природних коридорів.

Слід додати, що аналогічний підхід має законодавство Італії. Важливою особливістю італійського підходу є сильна регіональна компонента, оскільки кожен регіон має власні плани лісового розвитку та правила залісення, що дозволяє враховувати місцеві екологічні, економічні та культурні особливості території. Переведення земель у ліси в Італії не дозволяється в зонах з високопродуктивними сільськогосподарськими угіддями без обґрунтованої економічної чи екологічної потреби, а у природоохоронних та історико-культурних зонах воно потребує додаткових погоджень відповідно до законів про охорону навколишнього середовища та культурної спадщини.

Польща

У Польщі процес переведення природно зарослих сільськогосподарських земель у категорію лісових є чітко врегульованим на законодавчому рівні. Його правову основу становлять Закон про ліси 1991 року, Закон про охорону сільськогосподарських і лісових земель 1995 року, а також підзаконні акти Міністерства клімату та довкілля. Ця система поєднує принципи охорони ґрунтів, просторового планування і державного стимулювання власників до залісення деградованих або покинутих угідь. Якщо ділянка втратила продуктивність і природно заросла деревною рослинністю, її можна перекласифікувати як «землю під лісом», проте така зміна не є автоматичною — вона потребує адміністративного рішення компетентного органу.

Процедура переведення передбачає ініціативу власника або органу місцевого самоврядування (гміни), який подає заяву до старости чи воєводи. Після цього проводиться оцінка стану земель за такими критеріями, як відсутність сільськогосподарського використання протягом не менше десяти років, наявність стабільної деревної рослинності з покриттям щонайменше 30%

і непридатність ґрунтів для землеробства. На підставі експертного висновку змінюється кадастрова категорія ділянки, після чого вона підпадає під дію Закону про ліси. Власник отримує відповідні права й обов'язки — зокрема, заборону самовільних рубок і можливість отримання державної допомоги на догляд за лісом.

Польська держава активно підтримує заліснення малопродуктивних сільськогосподарських земель через фінансові стимули. Зокрема, в межах Національної програми заліснення та Плану стратегічного для спільної аграрної політики 2023–2027 власникам надаються премії за створення лісів, компенсації за втрату аграрного доходу та кошти на догляд за молодими насадженнями. Крім того, пере класифіковані землі звільняються від податку на сільгоспугіддя та обкладаються нижчим податком на ліс. Усі процедури здійснюються відповідно до місцевих планів просторового розвитку, що забезпечує узгодження екологічної політики держави з інтересами землевласників і сталим розвитком сільських територій.

Підсумовуючи викладені приклади, можливо стверджувати, що європейський досвід у переведенні сільськогосподарських земель, що заросли лісом, у лісовий фонд є різноманітним та успішним. Він базується на кількох ключових принципах:

1. Комплексний підхід: Поєднання законодавчих механізмів, фінансових стимулів та екологічних підходів є найефективнішим.
2. Гнучкість та субсидіарність: Врахування місцевих умов та надання повноважень регіональним та місцевим органам влади дозволяє адаптувати політику до конкретних потреб.
3. Економічна доцільність: Стимулювання власників до переведення земель через фінансові субсидії, податкові пільги та оплату екосистемних послуг забезпечує їхню зацікавленість у збереженні лісів.
4. Сталий розвиток: Використання підходів, що поєднують економічні, екологічні та соціальні аспекти, сприяє створенню стійких та продуктивних лісових масивів.
5. Податкові пільги: В деяких країнах лісові угіддя оподатковуються за нижчими ставками, ніж сільськогосподарські, що стимулює власників до переведення земель.
6. Ринки вуглецю: Розвиток ринків вуглецю відкриває нові можливості для власників лісів, які можуть отримувати дохід від продажу вуглецевих кредитів. Це створює додатковий фінансовий стимул для заліснення.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене дослідження правового статусу самозалісених земель та необлікованих лісів в Україні виявило низку системних проблем, що перешкоджають ефективному включенню цих територій до лісового фонду або передачі постійним лісокористувачам, попри їх значний потенціал для збільшення лісистості, виконання кліматичних зобов'язань. За наслідками аналізу можна сформулювати ключові висновки:

- 1. Найвний значний, але нереалізований потенціал для узаконення нових лісів.** Ідентифікація близько 1,9 млн га земель державної та комунальної власності з ознаками самозаліснення (станом на 2025 рік) свідчить про колосальний резерв для збільшення лісового покриву. Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що вказана цифра не є виключно самосійними лісами, а охоплює всі виявлені угіддя із ознаками деревних насаджень, що переважно є несформованими (полезахисні смуги, багаторічні насадження, обліковані та необліковані ліси із різним правовим статусом, окремі сільгоспугіддя тощо).

У наведений показник не включені землі із ознаками самозалісених приватної власності. Реально передано у користування лісгосподарським підприємствам лише понад 10,5 тис. га. комунальних самозалісених земель, що свідчить про критично низьку ефективність чинного механізму.

- 2. Недосконалість правового механізму.** Закон України №2321-IX від 20.06.2022, який запровадив інститут самозалісених земель, попри прогресивний характер та важливі зміни для розвитку лісового господарства, має низку вад:

- Не передбачає жодних економічних стимулів місцевим громадам та приватним власникам для переведення самозалісених земель у ліси. Натомість, переведення земель у лісові тягне за собою зниження надходжень до місцевих бюджетів від оренди та земельного податку, зменшення земельного ресурсу.
- Закон не забороняє знищення самосівів, не збороняє передачу в оренду як сільгоспугідь ділянок, що вже заросли лісом, та не передбачає умов/обмежень надання дозволів місцевими громадами на вирубку самосійної рослинності, що легалізує їх подальше знищення. Існує ризик знищення деревної рослинності на сотнях тисяч гектар несформованих земель, що на даний час перебувають у комунальній власності.

- 3. Відсутність фінансування на реалізацію ухваленого закону.** Проведення інвентаризації та оформлення землепорядної документації для передачі несформованих самозалісених земель лягає фінансовим тягарем на

місцеві бюджети, які зазвичай не мають на це достатніх коштів. Тож створення нових лісів за рахунок сільгоспугідь (навіть малопродуктивних) за відсутності фінансування є збитковим для місцевих громад. Крім того, до цього часу, в Україні не створена правова база про сплату екосистемних послуг через механізм вуглецевих кредитів, із використанням якої можливо було б забезпечити альтернативні джерела фінансування для громад. Зокрема, шляхом отримання доходів від збереження та відновлення самозалісених територій, фіксації вуглецю в біомасі та продажу відповідних вуглецевих кредитів на внутрішньому чи міжнародному ринку.

- 4. Пасивний опір органів місцевого самоврядування.** Місцеві ради, які є ключовими суб'єктами у процедурі віднесення комунальних земель до самозалісених, через фінансову незацікавленість та інші наведені причини ухиляються від ухвалення необхідних рішень, що підтверджується масштабною судовою практикою з позовами прокуратури.
- 5. Відсутність цілеспрямованої політики в сфері управління самосійними деревними угіддями на землях сільгосподарського призначення та належного державного контролю** в сфері використання земель з боку держави та органів місцевого самоврядування. Значні обсяги виявлених земель із ознаками самозалісення стали можливими внаслідок багаторічної бездіяльності державних органів, відсутності системної політики та моніторингу, а також ефективного контролю за дотриманням цільового призначення земель та оформлення необлікованих лісів. Це призвело до формування значних площ несформованих ділянок із деревною та чагарниковою рослинністю, які фактично випали з поля державного управління та не мають визначеного правового режиму.
- 6. Репресивний підхід замість надання стимулів.** Одним із "стимулів" для громад стала майнова відповідальність за вчинені невстановленими особами незаконні рубки невстановленими особами у непереданих лісах (ч. 2 ст. 107 ЛК України). Разом з тим майнова відповідальність за вирубку на нереєстрованих самозалісених сільгоспземлях земель відсутня. Звідси виливає, що місцевим радам за таких умов не вигідно переводити такі землі у статус «самозалісених» угідь, адже виникає ризик накладення штрафних санкцій. Це також створює соціальну несправедливість і фінансове навантаження на місцеві бюджети, не вирішуючи головних причин проблеми.
- 7. Правова невизначеність та прогалини.** Існують складнощі з правовим статусом комунальних/державних самозалісених сільгоспземель, узгодження із законодавством про рослинний світ, відсутністю дозвільних обмежень щодо видалення самосійної рослинності, що фактично є лісами. Відсутність чітких процедур дозволяє законно знищувати необліковані лісові екосистеми на комунальних землях.

Пропозиції:

Для подолання ідентифікованих проблем та реалізації потенціалу самозалісених земель пропонується здійснити комплекс заходів:

1. Визначити єдину державну політику щодо управління самосійними деревними угіддями, яка включатиме створення переліку самозалісених земель із обов'язковим внесенням даних про всі ділянки, виявлені за результатами інвентаризацій, моніторингу земель, посилення державного контролю за використанням земель; інтеграцію даних про самосійні лісові угіддя в систему планування території громад та державні природоохоронні програми.

2. Запровадження економічних стимулів:

З метою забезпечення реальної дієвості законодавства про самозалісені землі розробити та затвердити спеціальне законодавство (зміни до лісового, земельного законодавства), що передбачає фінансову підтримку для власників земель (як комунальних, так і приватних), які відносять самозалісені ділянки у лісовий фонд. Законодавство має передбачати:

- Компенсаційні виплати за втрату доходів від сільськогосподарського використання (за аналогією з програмами ЄС, наприклад, протягом 10-15 років).
- Фінансування витрат на проведення лісовпорядкування, проведення рубок доглядів за лісами.
- - Можливість викупу земельних ділянок із ознаками самозалісених у їх власників: як у фізичних осіб так і територіальних громад в особі місцевих рад.

Незважаючи на суттєві бюджетні обмеження, зумовлені воєнним станом, запровадження запропонованих законодавчих змін є необхідним для формування перспективної правової бази, що забезпечить майбутнє цільове фінансування та ефективну імплементацію державної політики щодо легалізації самозалісених земель.

3. Вдосконалення законодавства:

Внести зміни до земельного законодавства, спрямовані на запровадження обов'язкової процедури інвентаризації та віднесення до самозалісених земель державної та комунальної власності, які відповідають критеріям, встановленим законом.

Цільове призначення самозалісених сільгоспземель державної власності проекту «Земельний банк» має бути лісгосподарське, та передачею у відання державних лісгосподарських підприємств для ведення лісового господарства.

Адміністративним бар'єром щодо необґрунтованого знищенням деревної рослинності на сільгоспземлях може стати законодавче регулювання процедури та способу надання дозволів органами місцевого самоврядування на вирубку деревної рослинності на землях сільськогосподарського призначення комунальної власності, що не належать до лісового фонду,. Зокрема йдеться про самозалісені пасовища, сіножаті та рілля, для забезпечення контролю яких доцільно встановити лімітів вирубки, що можуть видаватися за погодженням із уповноваженим державним органом.

4. Пом'якшення майнової відповідальності місцевих рад за незаконні рубки

Внести зміни до ст. 107 Лісового кодексу України, зменшивши розмір майнової відповідальності органів місцевого самоврядування за вчинені невстановленими особами незаконні рубки у непереданих лісах, передбачити звільнення від відповідальності у разі самостійного виявлення незаконних рубок, або у разі відмови від прийняття ПЗЛС у постійне користування тощо. Це дозволить збалансувати державні інтереси, забезпечити відповідність санкцій засадам справедливості, зменшити суттєві фінансові ризики для громад.

Ухвалення запропонованих заходів дозволить трансформувати чинний пасивний та конфліктогенний механізм передачі самозалісених земель у дієву систему, що поєднає якісне державне регулювання, економічну зацікавленість місцевих громад та екологічну доцільність. Це дасть змогу не лише зберегти та узаконити вже існуючі природні лісові екосистеми, але й створити потужний стимул для подальшого збільшення лісистості України у відповідності до європейських підходів та викликів зміни клімату.